

Нурмуҳаммад Қобулов

Элбек

(Танқидий-биографик очерк)

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

83. 3Ў3
Қ 52

К $\frac{4603010000-169}{М 352(04) - 88}$ Доп. 88

ISBN 5—635—00178—5

© Гафур Ғулом но-
мидаги Адабиёт ва
санъат нашриёти, 1988
йил

ИЗЛАНИШ ИУЛЛАРИДА

20—30-йиллар ўзбек совет адабиёти равнақига ўз шеърлари, масал, ҳикоя, дoston ва таржималари билан муносиб ҳисса қўшган шоирлардан бири Элбекдир (1898—1939). Элбек — Машриқ Юсуповнинг адабий тахаллуси. У 1898 йили Тошкент областининг Бўстонлик районидаги Хумсон қишлоғида камбағал oilасида дунёга келди. Унинг отаси деҳқон бўлиб, жуда оғир ҳаёт кечирар эди. Бир парча еридан олинадиган даромад билан олти фарзанди бўлган катта oilани зўрға тебратар, ҳосил битмаган йилларда эса уни ҳам эплаш янада оғирлашарди. Шу туфайли фарзандлар иш қидириб турли шаҳар ва қишлоқларга кетган эдилар.

Элбек ўзининг сарсон-саргардонликда ўтган ёшлик йилларини, оғир ҳаётини шундай ифодалайди:

Қарол бўлиб ишладим,
Бир бурда non тишладим.

Турмушим кун-кун оғир
Бўлди, йиқилдим ахир.

Кекса қари отамни,
Мунгли бойқиш онамни,

Ўз ҳолига ташладим,
Шаҳарга йўл бошладим.

Бироқ қорин тўйғизиш,
Бундан ҳам оғир бўлди.

Қимсаларга сарғайиб,
Гулдек юзларим сўлди.

Элбек «Ўтмишим» номли достонида баён этган бу хилдаги қийинчиликларни ўша йили ёзган автобиографиясида ҳам айнаи ифодалайди:

«1905 йилда эски қишлоқ мактабига кириб ўқидим. Бу мактабда тўрт йил ўқиб, ўқув-ёзувни ўргандим. Отамнинг мendan бошқа болалари ҳам бўлгани учун бизни боқа олмасди. Мен ёшлиқдан деҳқончилик ишларига берилдим. 1910—1911 йилларда жуда қийналдик ва шунинг натижасида бошқа ака-укаларим каби мен ҳам уйни ташлашга мажбур бўлдим.

Тошкентга 1911 йилда биринчи мартаба келдим, бунда бир кишига қарол бўлиб ишладим. Шу йилда Эски шаҳар Девонбеги маҳалласидаги «Хокий» мактабига ўқишга кирдим. Ўқишга кириш мени кўп севинтирди, лекин моддий ёқдан кўп сиқилғонлик анча халфа қиларди. Ҳатто қиш кунлари оёқ яланг қолдим. Ётар ер йўқ. Баъзан ўртоқларим уйда: кўпинча мактаб ҳужрасида эски наMAT орасида ўралиб ётиб қиш ўтказдим.

Ўзлуксиз қийналиш мени асабийлаштирган

эди. Дарс чоғида муаллимларнинг келишмаган қилиқларига қарши тез қўзғалардим, улар билан жанжаллашардим. Шу иш учун мени «ахлоқсиз»ликда айблаб мактабдан ҳайдадилар. Мен кўчада аравалар устида ётишга мажбур бўлдим».

Элбек ҳаётининг бу хилда оғир бўлишига қарамасдан тўрт йиллик курсни икки йилда тамомлайди ва 1914 йилда Шайхонтовур маҳалласидаги «Намуна» мактабига ўқишга ки-ради. Бу мактабни тамомлагандан кейин ўқитувчи бўлиб ишлайди.

Бу ҳақда филология фаулари доктори М. Юнусов шундай ёзган эди: «Ҳар қандай қийинчиликларга бардош берган Машриқ 1914 йили Авлоний томонидан очилган янги усулдаги мактабга кириб, айни вақтда кунини ўтказиш учун гоҳ босмахонада ишлайди, гоҳ газета сотади. Мактабни тугатгач, муаллимлик қилади»¹. Элбек Тошкентдаги 8 ойлик ўқитувчилар тайёрлаш курсида ҳам ўқийди (1919).

Элбек ўзининг таржимаи ҳолида тил-имло масалалари, педагогика ишлари билан ҳам шуғулланганлигини ёзади. Шоирнинг бу соҳадаги фаолияти ҳам диққатга сазовордир.

Улуғ Октябрь социалистик революцияси Элбек ва унга ўхшаганларни очлик, қашшоқлик, муҳтожликдан қутқарди. Шоир ёш авлодга нур, зиё тарқатиш учун эрлар билим юрти ва Нариманов номидаги педагогика техникумида ўқитувчи бўлиб ишлайди. Элбек

---

¹М. Ю н у с о в. Болалар қалбининг байрами. ЎзЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти, Тошкент, 1984 й., 16—17-бетлар.

1921 йилдан бошлаб Туркистон маориф комиссарлиги қошидаги илмий ҳаётда актив иш олиб борди. У «Инқилоб», «Маориф ва ўқитувчи», «Билим ўчоғи» каби бир қанча журналларнинг редколлегия аъзоси, янги алифбе (лотин) марказий комитетининг масъул котиби сифатида ишлади.

Элбек 1917 йилдан бошлаб бадиий ижод билан шуғулланди ва бир қанча асарлар ижод қилди. Шоир ўз ижодининг дастлабки пайтида давримизни тўлақонли образларда ифодалаб бера олмади. Элбек шеърларида социалистик воқелигимизда содир бўлаётган ўзгаришларни тасвирлашда бирмунча умидсизликларга берилган ўринлар ҳам учради. «Ўзбек ёш шоирлари» (1922) тўпламига кирган «Қарға», «Бир сўроқ», «Ўксизнинг ўлими», «Бибихоним мадрасаси», «Туркистон» каби шеърларида шоирнинг мақсад ва ғояси аниқ бўртиб турмайди.

Шоирнинг масаллардан иборат «Армуғон» тўплами 1921 йилда босилиб чиққан эди. Туркистон жумҳурияти давлат нашриёти уни иккинчи марта «Масаллар тўпламидан парчалар» номи остида чоп этди. Бу китобчага асосан шоирнинг 1920—1921 йилларда ёзилган масаллари киритилди. Тўпламдан жой олган масалларнинг бари бир савияда, деб бўлмайди, айрим масалларида ёзувчининг позицияси аниқ эмас эди.

Элбек «Қайси бири бўри» номли масалида бўри чангалига тушган бир қўйнинг аҳволини тасвирлайди. Шу пайт биров шовқин солиб булар томонга келади. Бўри эса қўйни ташлаб қочиб кетади. Қўй эса бўри чангалидан қутулганидан севинади. Бироқ унинг бу

қувончлари кўп узоққа бормайди. «Халоскор» киши қўйни уйига келтириб, сўяди. Қўй эса у кишининг бўридан ҳам ўтказганини, чин бўри эканини айтади.

Элбекнинг «Кучсизлар дунёси» номли масали эса «Қайси бири бўри?» масалидан тубдан фарқ қилади. Ҳар икки масал ҳам ўша «Армуғон» тўпламида чоп этилган. Бу масалда мақсад ёрқин тасвирланади, мазлум, қийналган эл йиғилишиб, «золимлардан ўч олиш» учун курашга отланади:

Чоллар бунни эшитгач тез топишқонлар,
Бориб унда кучсизларга қатишғонлар.
Шунда яна товуш келган: эй, кучсиз эл,
Ёвузлардан ўчингни тез олмоққа кел.

Шу тариқа аста-секинлик билан Элбек ўзининг ғоявий позициясини мустаҳкамлай бошлади. Ёзган асарларида образларнинг ёрқинлигига, ғоявий мазмуннинг ўткирлиги ва ҳаётийлигига эътибор бера бошлади.

Шоирнинг дунёқарашида ҳам ўзгариш вужудга кела бошлади, ҳаётни яхшироқ ўрганиши туфайли асарларидаги умидсизлик оҳанглари, зўрма-зўракилик йўқола борди.

Ижодий фаолиятининг дастлабки даврларида бир оз иккиланиб, айрим камчиликларга йўл қўйган, кейинчалик бу хатоларидан тамоман қутулган Элбекнинг қуйидаги сўзларини эслаш бу жиҳатдан ниҳоятда характерлидир.

«Инсон ўзининг ишлаган ишларида озми-кўпми хато қиладир,—деб ёзади Элбек,—ва бу

хатони бошқа киши томонидан ёхуд кўпчилик томонидан кўрсатилган вақтда унга ўп-калалаш ярамайдир. Чунки биз хатомизни яшириб боришимиз билан яна хатоларнинг кўпайишига йўл очган бўламиз. Албатта хатони тузатув керак. Шунинг билан бирга тўғри йўлни, тўғри нарсани биров хато деганда ҳам унга эргашиб қўшилиб кетиш ярамайдир. Йўл-йўлакай шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, инсон тош сингари қотиб қолган нарсаси эмас. Унинг фикрида ўзгарув бўлиб туриши мумкин, ҳатто тош ҳам замоннинг ўтиши билан ўзгарадир. Киши кўзига тоғ бўлиб кўринган нарсаларнинг туман бўлиб чиқишининг бошқа фикрларга келуви мумкин. Шунинг билан бирга «Чиғатой гурунги»нинг оз ишлаган ишида кўп хатоликлар бўлса ҳам мумкин. Мен ҳам у вақтларда ўша ерда ишлаганим учун хато қилмадим деб кўзимни чирт юмиб ўлтирмайман, хато бор эди. Шунинг билан бирга бундан сўнг тузатилган йўлимизда албатта ўтган хатоларни қайтармаслик учун бу ерда йўл чизиб қолдирувимиз керак. Лекин шуни ҳам айтиб ўтайликки, ўша вақтдаги хатолар билан ҳозирги замондаги ни тенглаштириш, ўша вақтдаги қилган хатоларни ҳозир ҳам қилиб турганда албатта унга бериладиган жазога ўп-калалаш ярамайдир».

«Туркистон» газетаси Элбекдаги ўсиш, ўзгаришни 1923 йилдаёқ шундай изоҳлаган эди: «...Элбекда тақлидчилик ва қуруқ ҳисса берилиш, хаёл оламида учини йўқдир. Ул турмушга тўғри қарайдир. Шунинг учун ҳам Элбек ўртоқнинг шу тутқон йўлида давом қилиб, узун дostonлар ёзишини ва ўзбек мат-

буотида «йўқсуллар адабиётига» йўл солишини, унинг шеърларини тил ва услуб жиҳатдан тузилишини умид қиламиз».

Элбек ўзининг ижод тонгида учрайдиган айрим ғоявий чалкашликлардан бутунлай қутилган бўлса-да, бадий образларни тасвирлашда узоқ вақт қийналганлиги ва изланганлиги кўриниб туради.

Айрим шеърларидаги чўзиқлик, баъзи дostonларидаги баёнчилик каби ҳолатлар унинг изланиш ва ўрганишидан дарак беради. Шунга қарамасдан шоир давримизга муносиб асарлар яратиш устида тинимсиз меҳнат қилди. Аста-секинлик билан шоир образларнинг ёрқинлигига, бадий воситаларнинг мукамаллигига, ғоявий мазмуннинг теранлигига эришди.

Элбек «Менинг ҳикоям» номли шеърда ўзининг ғоявий позициясини — мақсадини очиқ-ойдин ифодалайди. Шу билан бирга шоирликин эрмак деб билувчи ва бадий жиҳатдан паст асарлар яратаётган қаламкашларни ўз устларида қунт билан ишлаб, давримиз учун муносиб асарлар яратишга ундайди.

«Шеър ёзиш менга эрмак иш эмас» дейди шоир. Бу даврга келиб кўплаб шеъррий тўпламлари босилиб чиққанлигига қарамай, улардан кўнгли тўлмайди. Элбек «Мен ҳали битта ҳам шеър айтмадим, фақат шеър йўлидан қайтмадим», деб камтарлик қилади.

У шу вақтгача ёзган шеърларининг «ке-лажакдаги ҳақиқий шеърларига йўл очишини ва уларнинг «қуёш каби порлаб туришини» истайди.

Мен шундайин шеър учун куяман,
Юрак шеърин дилим билан туяман.
Шунга томон қанотимни кераман,
Бир шеърим-чун борлиқ шеърим бераман.

Элбек бир қанча ҳикоялар ҳам ёзадн, иккинчи ҳикоялар тўпламини нашр эттиради. Аммо Элбекда ҳикоячиликка нисбатан шоирлик устулик қилади.

Шоирликдан мақсад, сўз кўчиришмас,
Шеърдан ҳам мақсад ўт ўчиришмас.
Шоирлик — маънони тиза билишдир,
Мазмунини рассомдек чиза билишдир.

Турмуш лавҳаларини тасвирлай олиб,
Уларни тартиблаб, қолипга солиб
Жамият қошида манзур этишдир,
Кўзланган тилакка тезроқ етишдир.

Дўстим, ҳикоятим менинг мана шу,
Шеър ҳам турмушдан бир ҳикоя-ку.
Қўй мени, майли, мен шоир бўлайин,
Улганимча шеър-шеър деб ўлайин.

Элбек ўз фикрида мустаҳкам турди. У ўзининг «Меҳнат куйлари», «Ғунчалар», «Чирчиқ бўйларида», «Ашулалар тўплами», «Болалар қўшиғи», «Шеърлар тўплами» каби китобларига кирган қатор шеър, баллада ва дostonларида давримизни, социалистик ҳаётимизни ёрқин ва ҳаққоний ифодалаб беришга эришди.

Шоир «Бораман у буюк идеал томон» деб коммунистик партиявийлик позициясида мустаҳкам турганлигини ифодалади. У Абдулла

Қодирий, Абдулла Қаҳҳор, Ғ. Ғулом, Ойбек, Шокир Сулаймон, Ғайратийлар билан бирга Ўзбекистон Компартиясининг олтинчи съезди очилиши арафасида «Литература Средней Азии» газетаси орқали Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетига: «Биз бутунлай сиз билан биргамиз!» — деб ўз хайрихоҳлигини билдирди. Коммунистик партиянинг XVI съезди очилиши кунларида эса қаламкаш ўзбек ёзувчилари билан бирга Элбек ВКП(б) Марказий Комитетига очиқ хат ёзиб, «давримизга муносиб асарлар яратамиз», — деб ўзининг социалистик реализм йўлидан оғишмай бораётганлигини таъкидлади.

Элбек ижоди ҳам бир вақтлар қораланган ва шу ҳолича қолиб кетган. Унинг ижодига назар ташлаш шунини кўрсатадики, ёшликдаги айрим ноаниқ образли мисралар ўткинчи бўлиб, социалистик воқелигимизни ҳаққоний тасвирлаб берган. Унинг 20-йилларнинг бошларида ёзилган «Коммунист» шеърини олиб кўрайлик. Шеър ўзининг гоёвий мазмуни, образларининг соддалиги ва ҳар бир ишни оқилона ҳал қилуви жиҳатидан ҳам қимматлидир. Шоир шеърда душманларга нисбатан шафқатсиз, мазлумларни социализмга етакчиси бўлган коммунист образини яратиб берди:

Коммунистлар кўмагин-ла ҳар йўқсил,
Талабига албат бориб етгуси,
Бутун дунё мазлумлари-чун фақат,
Коммунистларгина кўмак этгуси.
Ҳар бир йўқсил, қашшоқ, мазлум ҳар ишчи,
Ҳар чорикор, батрак ҳамда ҳар қўшчи,
Ўз ҳақини зolimлардан олишга

Тўпланишиб қўлни қўлга беришсин,
Коммунистлар қаторига эришсин.
Коммунистлар ҳар мазлумга йўлбошчи,
Коммунистлар йўқсулларга кўмакчи.

Шоирнинг «Байналминал марши» шеъри
Ҳамза, Садриддин Айний сингари шоирлар-
нинг шу хилдаги маршлари шаклида ёзил-
ган. Уларга Эжен Потъенинг «Интерна-
ционал»и руҳи сингдирилган ва шу асосда
уни ифодалаган:

Тур: эй лаънат остида қолган,
Қашшоқ йўқсуллар очуни.
Ғайратимиз қайнаб тортадур,
Катта урушга бизни.

Бизларни ҳеч ким қутқаролмас,
На раб¹, на подшоҳ, на ботир.
Қутулиш бўлса йўқсулларга,
Ўз кучи билан бўлур.

Елғиз биз бутун дунёнинг,
У меҳнат қўшини эрлари.
Ерни эгаллашга ҳақлимиз,
Текинхўрнинг йўқ ҳаққи!
Бу бўлур энг кейинги ҳам кескин
зўр кураш,
Бўлур байналминал билан дунё порлаш.

Ҳар бир банддан кейин «Бу бўлур энг
кейинги ҳам зўр кураш, Бўлур байналми-
нал билан дунё порлаш» каби такрорланиб
келувчи мисралар олдинги фикрни тасдиқ-

---

¹Р а б — раббона, худо демоқчи.

лаб, уларнинг янада жозибали бўлишини таъминлаган.

Шоир шеърда халқ мақолларидагидек «Керак темирни қизигида, ғайрат билан урмоққа» каби мисралар яратади. «Хурликни талашиб олиш» керак каби мисраларда тақдирни ҳар бир кишининг ўзи яратади, бунинг учун курашиш керак, деган ғоя асосий ўринни эгаллайди.

Элбек бир қанча марш ёзди. Унинг «Пролетар марши» (1927) «Байналминнал марши» (1925)нинг давоми ҳисобланади. Шоир маршларнинг кўтаринки руҳда ёзилишини ҳам ҳисобга олган ва тасвирламоқчи бўлган воқеага ана шу руҳни сингдиради.

Зўр қуёш юксакдан жилмайиб боққач,
Очилди, яшнади йўқсуллар бахти.
Ер узра қип-қизил ёғдулар ёққач,
Музлар чидолмайин сув бўлиб оқди.
Денгизда кўзгалди кучли долғалар,
«Силлиқ сув» сиқилиб қирғоққа қочди.
Юксалди кўк сари олға-олғалар,
Кўк ҳам булар учун бағрини очди.

Мазлумларнинг энг авангард вакили ишчилар ҳақида ҳам шоир бир қанча асарлар яратди. Айниқса унинг Лена олтин конида ишлаётган ишчиларнинг отилиши воқеасига бағишлаб ёзган шеъри бу жиҳатдан характерлидир. Унда рус буржуазиясининг инглиз капиталистларига Сибирь олтин конлари ва ишчиларни ҳам сотиб, биргаликда унинг бойликларидан фойдаланаётганлигини шоир қуйидагича ифодалайди:

Кесдилар, осдилар, отдилар,
Қул қилиб сизларни сотдилар.
Ўзлари кайфланиб ётдилар,
Тинчликнинг лаззатин тотдилар.
Ишчининг зарбидан, энг ахир,
Йиқилди жабру зулм уйлари.
Тиқилди барчаси чуқурга,
Йўқолди у манхус куйлари.

Шоирнинг «Озодлик қурбонларига» шеъри «Лена қурбонларига» шеърининг давоми сифатида ёзилгандай туюлади. Шеърда инқилоб йўлида қурбон бўлган қаҳрамонлар ҳақида ҳикоя қилинади. Шоир унда инқилобдан илгари озодликка ташна бўлган меҳнаткашларнинг орзу-истакларини тасвирлайди. Ана шу эркинлик истаган ва унга эришиш учун курашувчилар қурбон бўладилар. Аммо уларнинг бахтли замон учун курашлари кейинги авлод учун ибрат:

Сиздан бизларга қолган у излар,
Мангулик қолар, сира йўқолмас.

У издан чиқмай борамиз бизлар.
Бу йўлдан бизни кимса тўсолмас.
Тездан мазлумлар ўзгариш ясар,
Ўзгариш сели дунёни босар.

Шоирнинг «Сезгилар» тўпламига кирган шеърлари орасида «Бизнинг ваъдалар» номли маснавий шаклида ёзилган бир шеър диққатимизни кўпроқ ўзига тортди.

Қўзғолдик мазлумлар зулмга қарши,
Чалинди ҳар ерда эркинлик марши.

Узгариш селлари тинмай тошдилар,
Золимлар уйини бузиб ошдилар.
Титради золимнинг оёқ-қўллари,
Беркилди зулмнинг очиқ йўллари.
Эркинлик қуёши ёғдулар сочди,
Золимлар чидолмай ҳар томон қочди.
Чақнади, ўйнади қайғули кўзлар,
Юзага чиқди сақланган сўзлар.
Эркинмиз: эркинлик тузин сақлаймиз,
Ишчи-деҳқон манфаатин ёқлаймиз.

Шоирнинг бу шеъри ҳам меҳнаткаш халқнинг золимларга қарши курашини тасвирлашга бағишланган бўлиб, халқ куч-қудратини ўзига хос бир оҳангга ифодалаб берган.

Элбек чоризмга ва маҳаллий амалдорларга қарши курашувчи мазлум халққа қарата «Отлан!» сарлавҳали шеър ёзади. Капитализм зулми остида эзилиб келаётган меҳнаткашларни озсдлик учун курашга чақирувчи мисралар ўқувчи қалбига бориб етади.

Лирик қаҳрамон йўлда бир киши билан учрашиб қолади. У киши лирик қаҳрамонга қарата дейди:

Деди, эй, ўртоқ қизган, ҳолим боқ!
Еримдан доғи ҳайдаб қўйдилар.
Ёш-ёш ёзиқсиз болаларимни,
Кўзим олдида қўйдаи сўйдилар.
Не учун бу золим, ёвуз махлуқлар,
Озгинагина инсоф қилмаслар.

Шунда лирик қаҳрамон у кишига уюшиб, кўплашиб, «оч бўри»ларга қарши чиқишни маслаҳат беради:

Зулмга қарши кўтаргил тўпон,
Байроғнинг бўлсин сенинг «қизил қон!»
Золимларни йиқ! Қураш оч, отлан!
Бомбалар каби ўтнинг соч, отлан!

Элбек бу ғояларни ўзининг бошқа шеърлариди ҳам ифодалади ва инқилоб ғалабасини қутлади.

Шоир «Бугун» шеърисида Октябрь инқилоби натижасида асрлардан буён сақланиб қолган тугуиларнинг ҳеч қолмай битганлигини реалистик лавҳаларда тасвирлайди:

Ишчиларга энг муқаддас кучли байрамдир
бу ой,
Ёв эрурлар бунга барча мулло,
эшон ҳамда бой.
Чунки ёв бўлмоқ уларнинг «энг муқаддас»
ишлари,
Қайралар йўқсуллар устинда уларнинг
тишлари.
Лекин афсус фойда бермас эндиги
қилмишлари,
Қанча қайрар эрсалар-да ўтмагай ҳеч
тишлари.

20-йиллар адабиётида дунёни қайтадан қуриш, революция берган бахтиёр ҳаётни ички ва ташқи душманлардан сақлаб қолиш учун, курашаётган озод инсон характери яратиб бериш учун Элбек лирикадан бир минбар сифатида фойдаланди. У лирикада янги қаҳрамон образини яратиш учун курашди. Озод инсон образи, янги қаҳрамоннинг характери яратиб беришда Элбек бирмунча муваффақиятларга эришди. Унинг «Отлан», «Бу-

гун», «Лена қурбонларига», «Октябрь байрамига» ва бошқа шеърлари ана шундай асарлардан эди.

Элбек ўзининг «Қизил Ўзбекистон» газетасида 1925 йилда босилган «Тун-кун» сарлавҳали халқ оғзаки ижодидаги айтишув характеридаги шеърда тун билан куннинг, зулмат билан ёруғликнинг курашини, қоронғулик устидан қуёшнинг ғалабасини тасвирлайди.

Элбек «кун», «қуёш» образларида янги социалистик тузумни ифодаласа, «тун»да эса капитализмни тасвирлайди. Шунинг учун унинг асарларида қуёш сўзи янги даврнинг ифодаси бўлиб келади.

Элбек шарқ ва ғарбда капитализмга қарши курашга қўзғалган меҳнаткашларнинг ҳаётига бағишлаб «Қуёш» сарлавҳали (1929) шеър ёзди. Бу ҳам унинг «Туйғу» шеърдаги каби ҳаёт ва табиат орқали кишиларнинг турмушини, уларнинг ҳис-туйғуларини ифодалашга қаратилган. Қуёш бутун дунёга, борлиққа ўзининг нурларини сочиб, улардаги барча нарсаларни уйғотувчи, дунёнинг «сирларини очиб» берувчи буюк куч сифатида талқин қилинади:

Эҳтимолки шарқнинг буюк тоғлари,
Кўнгилдаги сирларини очгандир.
Ёки емишлар-ла тўлган боғлари,
Уксиб-ўксиб ёшларини сочгандир.

Қуёш-да уларнинг ўтли сўзларин,
Тинглагач ким билар, балки шошгандир.
Шунинг-чун, ўйноқи чақноқ кўзларин
Сузиб-сузиб, юмиб-юмиб очгандир.

Қуёш ерга ошиқ бўлиб, уни яшнатувчидир. Ер уни бир зум кўрмаса соғиниб қолади. Ҳатто унинг кўзларини сузиб, «юмиб-юмиб» очганига ҳам рози эмас. Фақат айрим ҳоллардагина қуёшнинг юзини шумғия, шумоёқлар «қопламоқчи бўлади»лар.

Қуёш эса шумоёқлар («Манхус»)дан жиркангани учунгина кўзини юмиб очади деб шоир шеърда ажойиб тасвир яратади.

Шундан жиркангани учун кўзини
Сузиб пир-пир, юмибгина очадир.
Парда билан ўраб-чирмаб ўзини,
Бир нафас бўлса ҳам, нари қочадир.

Шоир бу шеърда қуёш образини жонлантиради ва унга кишиларда бўладиган хислатларни сингдиради.

Унинг ошиқлари ёлғиз шарқдамас,
Ғарбда ҳам миллионлаб кутиб ётадир.
Севганин билдириш учун, қуёш-да
Уларга қаратиб гуллар отадир.

Элбек ўз ижодида қуёш образига жуда кўп мурожаат қилади. Шоир ҳар гал уни тасвирлаганда қуёшнинг янги-янги қирраларини кашф қилади. Элбек қуёш образи орқали янгилик ва яхшилик, социалистик воқелик ва инқилоб, Коммунистик партия ва унинг йўлбошчиларини ифодалади. Бу эса шоирнинг янги ижтимоий тузумга инсбатан ишлатган рамзлари эди.

Қуёшнинг севганига қараётиб «гуллар отини» — бу инсонларга хос хусусият. Лекин шоир уни қуёш образига сингдиради. Бу билан шеърда образларнинг жонлилигига

эришган ва ундаги тасвирни янада ёрқинроқ ифодалаган. Қуйидаги мисралар ҳам шеърдаги ана шу ҳолатларни ифодалашга йўналтирилган:

Лекин шарқнинг табиати қилиғи,
Унинг кўнглин сўнг даража ёқмишдир.
Ҳатто ўз қўли-да даста-дасталаб,
Шарқ кўксига қизил чечак тақмишдир.

Элбек шеърларида қуёш ва баҳор образлари бир бутунликда ифодаланди. Элбек баҳор ҳақида, табиатдаги барча нарсаларни уйғотувчи, уларга жон бахш этувчи бу фасл ҳақида тўлқинланиб кўйлади. Табиат — баҳор шоир поэзиясида кишиларнинг руҳларини, жамиятимизнинг моҳиятини ифодалаб берувчи асосий воситага айланди. Шоир ўзининг шеърлар тўпламларидан бирини «Баҳор» деб атади. Тўплаган кирган «Баҳор» шеърида тонг ели баҳор келиши тўғрисида табиатга мужда — хушxabар келтирди. Шунда ёри келишидан хабар топган табиат «жони келишин сезгач», ўрндан шошиб туради.

Табиат кутиб севикли ёрин,
Безаб ўзини чечаклар тақди.
Юксакка осган буюк панорин,
Ёрининг келиш тўйига ёқди.

Шеърда жонсиз нарсаларни шоир жонлантириб ажойиб тасвир яратмоқда.

Элбек ижодида шу тариқа табиат ва инсон, табиат ва шоир кайфиятлари ифодаланади. Шоир табиатни, баҳор ва унинг гўзалликларини тасвирлар экан, уларнинг гўзалли-

ги орқали кишилардаги гўзалликни, табиат ҳодисалари орқали эса инсониятнинг кечинмаларини, руҳий ҳолатларини ифодалаб беришга ҳаракат қилади.

Шоир «Тоғда баҳор» шеърида ўхшатиш ва тасвирлаш воситаларини шундай ишлатадики, натижада ўқувчи кўзи олдида баҳор бир келинчак, қор эса мўйсафид тимсолида гавдаланади:

Баҳор бир келинчакдир,
Исми унинг чечакдир.
Қўшиғидир ёр-ёр,
Сойлар ошиқ, уҳ тортар.

Тоғда мўйсафид ётар,
Келинчакка сўз отар.
Унинг дили жуда тор,
Лақаби муз, номи қор.

Элбек «Кўклам» (1926) шеърида қиш ўрнига баҳорнинг келиши табиат қошуни эканлигини таъкидлайди.

Гўзал баҳор баҳордир,
Ялиниб сизга боқадир.
Сувлар кутиб сизларни,
Ўксиб-ўксиб оқадир.

Севиқли баҳор чоғидир,
Дунё ҳаёт боғидир.
Пайт қўлдан кетмасни,
Қиш қайтадан етмасни.

Шуниси характерлики, шоирнинг бир талай асарларида табиат ҳодисалари инсон-

лаштирилган, яъни уларга кишиларда бўладиган хусусиятлар, кайфият ва ҳолатлар сингдириб юборилган. Ҳатто, баъзи шеърларида табиат ҳодисалари ўзаро мулоҳаза ва мунозарага киришиб, баҳсларга аралашиб, савол-жавоблар қиладилар.

Элбек ижодида социалистик воқелигимизда содир бўлаётган деярлик барча ўзгаришлар ўзининг бадиий ифодасини топди, десак муболаға қилмаган бўламиз. Элбек ер-сув ислоҳоти, хотин-қизлар озодлиги, коллективлаштириш, беш йиллик планда кўзда тутилган буюк объектлар, диний сарқитларга қарши кураш ва шу каби қатор мавзуларни қаламга олади. Хотин-қизлар озодлиги Ўзбекистонда инқилобдан кейин кун тартибига қўйилган илк масалалардандир. Аммо бу масалани бирданига ҳал қилишга руҳонийлар, аксинқилобчилар катта қаршилиқ қилар эдилар. Шундай бир пайтда Элбек бу масалага алоҳида аҳамият берди. Унинг «Севгилимга», «Қўзғол», «Кўчманчи қиз» каби шеърларида хотин-қизларни халқ хўжалигимизнинг барча соҳаларида эркаклар билан бир қаторда кўриш истаги куйланади.

Шоир 1921 йилда ёзилган «Қўзғол» номли шеърида аввалгиларига кўра дадиллашди, ҳатто образларига ҳам исёнкорлик руҳини сингдиради. Энди ҳақ-ҳуқуқни қўлга олиб, ўзлигини кўрсатадиган, қоронғи чимматни отиб, эркин ишлаб яшаш замони келди, дейди шоир.

Мана эрклик қуёши сенга қараб юз очди,
Қора уйлар йиқилиб, ул «қора дев»лар
қочди.

Қўрқма, ҳурқма у замон кетди бугун
устингдан.
Сен учундир бу замон берма пайтингни
қўлдан.
Чиқ қоронғи ичидан, кет мана порлоқ
йўлдан.

Шоир феодализм даврининг мудҳиш манзарасини «қора уйга», эзувчи синф вакиллариини эса «қора дев»га нисбат бериб, ажиб манзарани чизади. Лирик қаҳрамон озод бўлган хотин-қизларни дэдидликка чорлаб хитоб қилади. Элбек бора-бора хотин-қизларнинг жамиятда тутган ўрни ва ролига етарлича баҳо бера билган шоир даражасига кўтарилди.

«Эркили ўзбек қизи тилидан» номли шеъридаги қизнинг бой эрига қарата айтган қуйидаги сўзлари ниҳоятда характерлидир:

Утди ул кун, кетди ул тун мангу келмас,
боқ бу кун
Келди дунё, келди шодлик, барчамизга
бус-бутун,
Отди тонг, чиқди қуёш нурлар сочиб,
боқ ялтираб
Эриди музлар, оқди сувлар, шодлигидан
шилдираб,
Чунки бул чоқ, эркили чоқ, эрк биз учун
бир мангулик.
Йўқ бериш, бор тортишиш, эрк бизнинг
учун эзгулик.

Шоир эрк маъносичи янглиш тушунувчи хотин-қизларга бағишлаб ёзган «Эрк нима» (1926) шеърида хотин-қизларнинг эркинликка

чиқиши жуда катта қаршиликка учрашини ва машаққатга кўкрак кериб дадил бўлиб жавоб бериши кераклигини, ҳамма бир кишидай уюшиши зарур эканлигини таъкидлайди.

Шоирнинг шеърлари ҳаёт сувидан жонланади, шоир эса унинг ичида ўзини «бир томчи каби» ҳис қилади:

Шеърим жонланади ҳаёт сувидан,
Мен унинг ичида бир томчи каби.
Сўзларим чиқади юрак тубидан,
Нега жилмаймайди ғунчанинг лаби.
Гуллар очилмоқда аста-асталаб,
Шу гулзор саҳнига мен ўзим эга.
Мен сенга гул берсам даста-дасталаб,
Айт-чи кўчманчи қиз, олмадинг нега?
Бу менинг қўлим-ла яратилган гул,
Қандай қила олай, менинг совғам шул.
Гул каби очилган сулук эй сунбул,
Шуни қўлларингга олгил-да, бир кул.

Лирик қаҳрамон бу гўзал қиздан севишганлар рамзи бўлмиш қизил гулни олгин, деб илтижо қилади.

Эсимизда қолгай хотира куни,
Гул — кўнгил тилмочи, армуғон дўстан.

Шеърда кўчманчи қиз баҳонасида шоир ўзининг қарашларини ва садоқатини, инсонпарварлик туйғуларини, ниятларини ифодалайди.

Энди келганимда шу кенг далада,
Сен билан ўлтириб сўйлашарман, қиз.
Сенга меҳмон бўлиб гўзал бинода,
Қурилиш қўшиғин куйлашарман, қиз.

Шоир асрлар давомида паранжи-чачвонда — қоронғилиқда эзилиб келган опа-сингилларга бағишлаб «Тўрғай» шеърини ёзди. Шеърда икки давр — феодализм ва социализм давридаги ҳаёт бир-бирига таққосланади. «Аноржон» шеърида эса инқилобдан илгари эрксиз, ҳуқуқсиз хотин-қизларнинг колхозда ўз бахтини топгани, меҳнати туфайли бахтиёр ҳаёт кечериши ифода этилган:

Фурсатинг йўқ, буни яхши биламан,
Эй, колхознинг ғайир, ботир келини!
Сенинг кўзларингдан уқиб олдим мен,
Хушбахт давримизнинг кўнгил тилини.

Шоир инқилобдан илгариги ҳақ-ҳуқуқсиз хотин-қизларнинг тарихан қисқа вақт ичида эрлар билан бир сафда туриб меҳнат қилаётганликларидан қувонади. Бу эса унинг бир қанча шеър, баллада ва дostonларида ифодаланади. Хотин-қизларнинг ижодий меҳнати, социализм қуриш йўлида олиб бораётган кураши шоирни илҳомлантиради.

Ўзбекистонда ер-сув ислоҳоти ўтказилиб, ерсиз, кам ерли деҳқонлар ер-сувга эга бўлдилар ва унинг ҳақиқий хўжайинига айландилар. Элбек ўзининг «Батрак Қоравой», «Ер» сарлавҳали шеърларини шу мавзуга бағишлади. Шоир ерни «севикли ва муҳтарам она»дир дейди. Бу «севикли ва муҳтарам она» тинч туролмайди, у «барча жонлини боқадир», дейди. Аммо бир ҳовуч текинхўрлар, қорни катта бойлар оч-яланғоч меҳнаткаш халқни тепкилаб, ер юзидан бутунлай йўқотиш учун интилишини, улар текинхўр, ишлаганмасдан деҳқонларнинг оғзидагини юлиб олиб

ейдиганлар эканлигини жуда яхши тасвирий воситалар орқали ифодалаб берган. Шоир ўқувчисига қарата уларга ишонмангиз, улар қўй терисини ёпингувчи шерлар, кишини таловчи йўлтўсар босмачилар, деб таъкидлайди.

Шоирнинг «Батрак Қоравой» шеъри кўк-ламги экиш-тикиш мавсуми муносабати билан ёзилган. Шеърда шоир батрак Қоравойнинг ҳамма қатори «ер, асбоб, ҳўкиз» олиб, «бу ерларни гуллантишга» қатъий қарор қилганлигини, ер-сув, ҳўкиз-омочга эга бўлганлигидан қувончи ифодаланади. Булар фақат Совет ҳукумати, янги ижтимоий тузум тўфайли рўёбга чиққанлигини, бундан камбағал деҳқонларнинг миннатдорлигини тараннум этади:

Ер ҳайдайман, экаман,
Ўзим меҳнат чекаман.
Жимжит қараб ётмайман,
Бировга куч сотмайман.

Элбекнинг 30-йиллар ижодида меҳнат мавзуси етакчи ўринни эгаллайди, халқнинг ижодий меҳнати, пахта ва пахтакор мадҳи алоҳида ажралиб туради. Унинг «Ҳой, теримчи қиз», «Қутлайман», «Тозагул учун», «Қувноқ кўнгил», «Бизники», «Пахта», «Аноржон», «Чирчиқ қизи», «Чирчиқ қурилишида» каби асарлари шулар жумласидандир. Шоир халқнинг буюк ишга маҳкам бел боғлаганлигини кўрсатувчи бир қанча баллада ва поэмаларни ёзди, «Меҳнат куйлари» (1930) номли алоҳида шеърлар тўпламини нашр қилди. Элбек комсомол зарбдорлар, ишчан

қахрамонлар ҳақида шеърлар ёзишни, достонлар тўқишни ўзи учун шарафли иш деб билади. Шоир авваллари етим, қарол бўлган, ош-нонлар ўрнига таёқ еган меҳнаткашларнинг эндиликда ўз меҳнатининг баҳосини кўргани, пахта планини тўлдириш учун курашаётгани ҳақида тўлқинланиб асарлар ёзди.

Анов қора кундан бутун қутулдим,
Энди у замондан ному нишон йўқ.
Оғзим ошга тегиб, уй-жойли бўлдим,
Қорин ташвишидан кўнглим бўлди тўқ.

Ўз меҳнатининг самарасидан мамнун бўлаётган колхозчиларни, фабрика ва заводларда ишлаётган ишчиларни кўриб шоирнинг қувончи ичига сиғмайди.

Шоирнинг «Чимён тоғига» манзумасида табиат манзаралари орқали лирик қахрамоннинг туйғулари, унинг дунёқараши, ички кечинмалари ўзига хос йўсинда тасвирланади. Лирик қахрамоннинг ёшлиги Чимён тоғларининг бағрида ўтади. У ҳар доим Чимён тоғи устига «ёпинган оппоқ ойни» эсидан чиқармайди, бир зум бўлса-да, хаёлидан қочирмайди:

Бир кун тун ярим, эл ётар чоғда,
Булбуллар сайрар тинмай ҳар ёғда.

Фикру ҳушим эрди сен гўзал тоғда,
Сен шунда кўриндинг менга бошқача.

Лирик қахрамон — шоир тоғ бағридан ҳаёт тақозоси билан тамоман бошқа томонга

кетади. Автобиографик характерга эга бўлган бу шеърда шоир ўз бошидан кечган кунларини лирик қаҳрамон тўлидан шундай ҳикоя қилади:

Турмушнинг истаги мени, бу ердан
Кўп узоқ — нарига отиб ташлади.

Бахтимнинг раҳбари тутиб қўлимдан,
Тўғри йўл сарига мени бошлади.

Шоирга кўп йиллар шул ўзи туғилиб ўсган, атрофи Чимён тоғи билан ўралган қишлоғида бўлиш насиб қилмайдн. У бахт ахтариб бошқа томонларга кетиб қолади, унинг кўзи олдида бари бир ўша тоғ:

Эшитдимки бормиш шифоли бир тоғ,
Қимки борса ғамдан бўлур эмиш соғ.

Оти эмиш унинг «Буюк Чимён тоғ»,
Чимён тоғи эмас, балки жаннат боғ.

Элбек она ва она диёр ҳақида жуда кўп асарлар яратган. Унинг «Қишлоғим», «Ўзувчилар боғида», «Қишлоқдан хат», «Бизники», «Она», «Соқчи хотин», «Ўзбекистон», «Чирчиқ» каби шеър, баллада ва дostonлари шулар жумласидандир.

Элбек «Ватан» тушунчасини она ва она-Ватан билан бир бутунликда, ўқувчи онгига етказишга ҳаракат қилади. Бу жиҳатдан шоирнинг «Қишлоғим» шеъри ниҳоятда характерлидир. «Сен менинг ҳаёт бешигим» деган шоир уни она ва она диёр билан бир бутунликда талқин қилади.

Онам билан мени боққан эй она,
Топиб олдим азиз бир она яна:
Бу онамдир — менинг буюк Ватаним,
Бу онамдир — менинг жоним ва таним.

Гўзал қишлоқда туғилган лирик қаҳрамоннинг ўй-фикрларини, унинг туйғусини тасвирлаш орқали шоир Ватан тушунчасини бир қишлоқ мисолида жуда чиройли ўхшатишлар орқали ифодалаб, ўқувчи онгига етказди.

Элбек Совет ватани, унинг кишилари ҳақида жуда кўп асарлар ижод қилди. Шоир ҳаётидаги ҳар бир янгиликка ўзининг муносабатини билдириб, уни асарларида бадиий ифодалаб борди.

Партия ва ҳукуматимиз ўтказган бирон-бир тадбир Элбек назаридан четда қолмади: ер-сув ислоҳоти, «Хужум» ҳаракати — хотин-қизлар озодлиги, коллективлаштириш ишларига бағишлаб асарлар ёзди. Навбатдаги долзарб мавзу — Чирчиқ дарёсига ГЭС қуриш, ўша ерда завод-фабрикалар бунёд қилиш эди. Шоир бу улкан қурилишга атаб бир қанча шеър ва дostonлар ёзди, ҳатто ўзининг бир шеърлар тўпламини «Чирчиқ бўйларида» (1935) деб атади. Элбек қаламкаш дўстларидан Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳорга мурожаат қилиб, уларни ҳам Чирчиқ қурилишида ишлаётганлар ҳақида дoston ёзишга ундайди. Чунки Чирчиқ қурилиши биринчи беш йиллигининг Ўзбекистондаги муҳим объектларидан бўлиб, бутун халқ унга ёрдам қўлини чўзмоқда эди. Ёзувчилар ҳам у ердаги қурилишда ишлаётган кишиларнинг асов дарё билан кеча-кундуз олишиб, уни ен-

гиш учун маҳкам бел боғлаганликларини ўз асарларида ифодалаб беришлари керак эди.

Элбек Чирчиқ ГЭСи қурилишида ишлаётган кишиларнинг қаҳрамонона меҳнатларини тасвирлаб бериш учун ўзини масъул шахс деб билган ёзувчилардан бири эди. Элбек «Чирчиқ» номли шеърида Чирчиқ дарёси чўлбиёбонларни сув билан таъмин қилиш, у ерларда боғ-роғлар, экин майдонлари, қишлоқ ва шаҳарлар барпо этишга бўйсундирилганлигини шоирона тил билан ҳикоя қилиб беради. Лирик қаҳрамон дарёга қарата: «Индамасдан оқмагил», «юрак-бағрим ёқмагил», деб хитоб қилади. Шунда эса Чирчиқ дарёси тилга кириб сўзлайди, ўз арз-додини лирик қаҳрамонга ҳикоя қилади:

Арзим эшит, қулоқ сол,
Мени бунда қўйма, ол!
Менинг учун тўғри йўл,
Ҳовриқиб оқмоқ эмас.

Лаззатли куйлар куйлаб,
Қулоққа ёқмоқ эмас.
Менинг учун тўғри йўл,
Эксиз-чексиз кенг бир чўл.

Мен уни кўп ўйлайман,
Ҳар чоқ шуни сўйлайман.
Куйламайман йиғлайман,
Юрагимни тиглайман.

Бу савол-жавоблардан кейин лирик қаҳрамон дарё сувини чўлга буриш учун ҳаракат қилади. Дарё эса:

Бўм-бўш оқмайман,
Виждонимни ёқмайман.
Чўлни гулистон этиб,
Муродимга тез етай, —

деб жавоб беради.

Бу шеър ўзига хос поэмага ўхшаб кетади. Лирик қаҳрамоннинг дарё билан сўзлашуви, у билан «сир»лашуви табиий ҳолатларда рўй бергандай туюлади. Шоир «Чирчиқ» шеърини ёзиб тугатганидан сал кейинроқ шу номда поэма ёзди. Элбек бу мавзуга қайта-қайта мурожаат қилди, унинг янги-янги томонларини ўқувчи кўз олдида гавдалантиришга қўл урди. Шоирнинг шу тўпламдаги бошқа бир шеърини олиб кўрайлик. Унда шоир ўзининг шўх ёшлигини кўрган Чирчиқнинг фазилатлари ҳақида ва Чирчиқ қурилиши тўғрисида ўқувчиларга ажойиб қўшиқ ҳада қилади.

Бу қўшиқ қурилиш қўшиғи бўлур,
Сайравингдан диллар завқларга тўлур.
Эркин куйимизни торингга солдик,
Куйлаш йўлларин ўрганиб олдик.

Элбек асарларининг кўпчилик қисмини ўзи туғилиб ўсган, шўх ёшлиги ўтган, мол боқиб пода ҳайдаган тоғлар, адирлар ва Чирчиқ дарёсига бағишлади. Шоир «Турар ерим бўлди Чирчиқ бўйлари» деганида ҳам ана шуларни назарда тутган эди.

Элбек Чирчиқ ГЭСи қурилишида ишлаётган йигит ва қизларга бағишлаб ёзган шеърларида дарё ўзанини ўзгартиришга, унинг сувини қўриқ ва бўз ерларга оқизишга, электр

энергияси олишга аҳд қилинганидан беҳад қувонади.

Шоирнинг «ўтмишдаги умри» каби «бўм-бўш» оққан дарёни жиловлаш учун халқ «улкан қурилиш бағрида гўё бир офтоб» бўлиб порлайди:

Улкан қурилиш бағрида сен гўё бир офтоб,
Ёғдунгда вужудим била ётдим сени олқаб.
Шўх дарёни меҳнат сарига ундаган эй моҳ,
Олғил мени, мен ҳам бўлайин сен била
ҳамроҳ.

Шоир ўзининг севиқли ёрига атаб ёзган шеърларида ҳам халқ ҳаракати, асов Чирчиқ дарёсини жиловлаш, унинг сувини далаларга чиқариш ва ГЭС қуриш, завод-фабрикалар бунёд этиш ҳақида йўл-йўлакай тўхталиб ўтади. «Чирчиқ қизи» шеърининг лирик қаҳрамони ўз севгилиси билан ана шу қурилишда қолиб ишлашга, халқ ҳаракатида актив қатнашишга аҳд қилади:

Келгил кўтарайлик шу оғир тошни икковлон,
Ҳамдам бўлайлик, иш қилайлик, бизники
даврон.

Чирчиқ сувини банд этайлик, йўлга
солайлик,
Чирчиқ қурилиш бағрида биз мангу
қолайлик.

Шоир ҳар гал Чирчиқ қурилишининг янги-янги томонларини, ҳали ҳеч ким пайқаманган жиҳатларини ифодалаб беришга ҳаркат қилади. Элбек бу улкан қурилишни ден-

гизга қиёс қилади, ўзи ва дўстларини унинг қўйнида «томчилар сингари» ҳис қилади.

Советлар юрти, социализм қураётган халқ фақат янги жамият қурибгина қолмасдан, балки табиат кучларини, асов дарёларни ҳам измига бўйсундирди. Бу ҳолатлар шеърда ўз бадиий ифодасини топган:

Мутакаббир дарё, энди сени биз
Қўймаймиз, тушдинг-ку, сен қўлимизга.
Чўкдинг-ку, кучимиз ҳузурда тиз,
Соламиз сени биз ўз йўлимизга.

Мазкур сатрлардаги романтик кўтаринкилик, табиат ва инсон муносабатларидаги кескинлик руҳи энг аввало 20—30-йиллардаги ҳужумкорлик кайфияти билан изоҳланади.

* * *

Элбек ҳаётдаги ҳар бир воқеа-ҳодисага, ўзгариш ва янгиликка ўз муносабатини билдирган шоир эди. Унинг бир қатор асарларида ҳаётдаги ярамас иллатлар, дин ва диндорлар, ичкиликка муккасидан кетган шахслар танқид қилинади. Шоирнинг «Мозор» шеъри ана шундай асарлардандир. Шеърда шоир бир бойнинг фолбин сўзларига амал қилиб, қўчқорни «авлиё» даражасига кўтариб, унга сифинганлигини қаттиқ ҳажв остига олади.

Элбек «Қурбон» (1926) шеърида эса худони «товламачи», «порахўр» деган хулоса чиқаради. Унинг «қудрати»дан кўра порахўрлиги, «қодир» кучининг пора олдида «мағлуб» бўлиши, «бандаси»нинг қилган «ёзиқ-

лар»ини кечмак учун «порага кўниши» каби ҳолатларни шоир ўқувчи кўзи олдида ишонарли қилиб тасвирлаб беради.

«Худо» ҳам «дин» деганлари уйдирма, Ишонма сен бунга, жонинг куйдирма. Қурбон ваҳшат замонидан қолмишдир, Динлар буни ўзгартириб олмишдир. Ваҳшийлар ҳам лойдан, тошдан, ёғочдан, Худо ясаб унга қурбон сўйдилар. Тўрт оёқ-ла жониворлар ўрнида, Оловларда одамзодлар куйдилар. Фақат замон ўзгариши билан бу Одам сўйиш, ёқиш, йиқиш йўқолди. Одам сўйиб қурбон қилиш ўрнини Тўрт оёқли мол, қўй, эчкилар олди. «Худо», «қурбон», «дин» сўзлари ёлғондир, Булар бари ваҳшийликдан қолгандир.

Элбек «Сўнгги ҳушёрлик» шеърида ичкилик билан машгул бўлган кишининг оҳу фиғонларини, дард-аламини ифодалайди. «Олтин қадаҳлар май билан тўлгач», «соқийнинг измин» кутмасданоқ ичиб, маст-аласт юрган одамнинг ҳолатини гавдалантиради, бу орқали ичкиликка қарши кураш очади.

Сўнгги ҳушёрлик, сўнгги ҳушёрлик, Менинг учун бир буюк имтиҳон. Эй мастлик-хорлик, эй мастлик-хорлик, Кет кўз олдимдан, тез бўлғил ниҳон.

Элбекка хос фазилатлардан бири ҳозиржавоблик эди. Унинг кўпчилик шеърлари, шу жумладан «Ишчи қўл» шеъри шу асосда майдонга келади.

Элбек ўзининг 1929 йилда ёзган бу шеърини Чоржўй—Хива темир йўли қурилишига бағишлайди. «Чексиз, қўрқинч қум денгизи — қуруқ чўл»да темир йўл қуришга аҳд қилган совет халқининг режаларини шоир бадний ифодалаб беради. Темир йўл қурилиши фақат Қизилқумнинг табиатини ўзгартирмайди, у «Жайхун—Сайхун» каби дарёларнинг ҳам ўз йўлини ўзгартириб, инсонларга хизмат қилишини оптимистик руҳда тасвирлайди шоир:

Қизилқумнинг у ялтироқ қумлари,
Чин қип-қизил олтинларга айланар.
Меҳнат билан ўстирилган гуллари,
Очилар-да, даста-даста бойланар.

Шоир орзулари рўёбга чиқди, Қорақум бағрида темир йўл қурилди, Жайхун (Амударё) сувлари ана шу чўлларни обод қилиш учун йўналтирилмоқда ва халқимиз бахтсаодати йўлида хизмат қилдирилмоқда.

Элбек ижодидан инқилоб, партия ва Ленин мавзулари 20-йиллардаёқ кенг ўрин олган эди. Унинг Октябрь инқилоби, коммунистлар ҳақидаги асарлари матбуотда ўша вақтларда чоп этилди. Ўзбек адабиётида Ҳамза, Нозимахоним, Абдураззоқ Фақирий, Сафо Муғанний, Комил Девоний, Сўфизода, Боту, Ойбек каби шоирлар томонидан яратилган ленинномани тўлдиршига Элбек муносиб ҳисса қўшди.

Доҳий В. И. Лениннинг вафоти бутун дунё меҳнаткашларини чуқур қайғуга солди. Ана шу қайғули кунларда шоир Элбек доҳий В. И. Ленинга («Ўртоқ Ленинга») бағишлаб

Элбек ўзбек классик адабиётини яхши билган ва ундаги энг яхши анъаналардан ўз ижодида самарали фойдаланган.

Элбек В. И. Ленинга бағишлаб ёзган «Мотам» (1924), «Эслаш» (1929) ва бошқа шу каби шеър ва ҳикояларида ҳам доҳийнинг меҳнаткашлар учун ғамхўр, меҳрибон устоз эканлигини, унинг инқилоб душманларига нисбатан муросасизлик фазилатларини бўрттириб беради.

Шоир «Эслаш» (1929) шеърида В. И. Ленин вафотига мотам тутиб қайғуриш билан бирга унинг хизматларини, унинг мазлумлар озодлиги учун қилган ишларини эслашга ўз ўқувчисини чақиради.

Шоир Коммунистик партиянинг тутган йўли барчага йўлчи юлдуз эканлигини «Бу йўл тўғри, улуғ ва кенг бир йўлдир» деган мисраси орқали эътироф этади. Шоир шу йўлни танлайди, уни эса доҳий «Лениннинг китобидан», «Мазлумлар учун қилган хитобидан» топади. Шунинг учун у «доҳийнинг жилдлаб китобин», «Қатордан бир-бир ўқиб боришга», «Мазлумлар учун қилган хитобин», «Кўздан қочирмай ўқиб боришга» аҳд қилади.

Доҳийнинг китобларини ўқиши, ғоясига амал қилиши натижасида шоир кўнглидаги «қалин туман» тарқалади ва бахтиёр ҳаётга эришади. Шунинг учун ҳам шоир В. И. Ленин таълимотини маҳкам тутиб, унинг ғояси йўлида курашган киши «олдиндаги зўр бекатлар»ни енгиб ўтади ва мақсадига албатта етади, деган хулосага келади:

Яна олдинда зўр бекатлар бор,
Бунни ўтолмас йиғлоқ, чаманор.
Бунда бўлғуси бизга, албат, ёр,
Фақат у айтган қимматли шиор.

Элбек буюк кишилар ва уларнинг ҳаёт йўли ҳақида ҳам бир қанча асарлар ёзди. Шоир 1923 йилда ёзган бир шеърини «Эслаш» деб атаб, уни янги адабиётимизни яратишга муносиб ҳисса қўшган Мирмулла вафотига бағишлайди. Унда шоир Мирмулла Шермуҳаммедовнинг (1886—1923) адабиётимиз ва маданиятимиз олдидаги хизматларини алоҳида таъкидлаб кўрсатади. Шеърда унинг «чин йўлга бошловчи» виждони асарларида ифодаланганлигини таъкидлайди.

Элбек бу хилдаги бошқа бир шеърини эса буюк пролетар ёзувчиси, социалистик реализм адабиётининг асосчиси М. Горькийнинг бевақт вафотига бағишлайди. У «улуғ ғоя учун курашган одам», ёзувчилик дунёсида шоирга «илҳомчи» бўлган улуғ инсоннинг ўлимидан қайғуради. Шоир М. Горькийни кўролмасдан қолганидан жуда изтироб чекади ва ўзининг бу қайғусини қуйидагича ифодалайди:

Сендан ғойибона сабоқлар олдим,
Булар хотиримда сақланар ҳамон.
Босган изларингга термулиб қолдим,
Бораман у буюк идея томон.

Болалик чоғингши ўқиган эдим,
Ўтмишнинг ҳақиқат китобасидан,
Кураш йўлларини тенглаган эдим,
«Она»нинг оташин хитобасидан.

Кўзларим ўнгида суратинг сенинг,
Ёзаркан, ўйларкан унга боқаман.
Ёзув дунёсида илҳомчим менинг
Суратингга шеъримдан гул тақаман.

Қўлингни қўлим-ла сиқолмай қолдим,
Шафқатли, меҳрибон суюкли отам.
Бошим қуйи ҳолда қаламим олдим,
Шеърим билан сенга тутаман мотам.

Элбек ижодий фаолиятининг такомилда,
унинг ўзи таъкидлаганидек, М. Горькийнинг
таъсири, ниҳоятда катта бўлган.

Хулоса қилиб айтганда, Элбек социалистик
воқеликдан илҳом олиб, уни ўз асарла-
рида бадий ифодалаб берган шоирлардан
биридир. Унинг шеър ва дostonлари, ҳикоя
ва очеркларида совет кишиларининг комму-
низм қуриш учун олиб борган фидокорона
меҳнати ўзининг бадий ифодасини топган-
дир.

ЭЛБЕК — БОЛАЛАР ШОИРИ

Ўзбек совет болалар адабиётининг шакл-
ланиши ва ривожланишига Элбек қўшган
ҳисса ҳам салмоқлидир. Шоирнинг дастлаб-
ки тўплами «Армуғон» ҳам болаларга бағиш-
ланган. Унинг «Ғунчалар» (1935), «Чирчиқ
бўйларида» (1935) каби тўпламларидаги
шеър, баллада ва поэмалар. ўзбек халқ эр-
таклари асосида яратилган «Камбағал йигит
ва пардастурхон», «Омонат», «Эркисиз полчи»
каби эртак-поэмалари, халқ оғзаки ижодида-
ги болаларга бағишлаб тўқилган асарлари

«Ўтмишим» (1929), «Она» (1930) ва «Бола-лар қўшиғи» номи остида чоп этилган асар-лари ҳам унинг бу соҳага қўшган ҳиссаси-ни кўрсатади. Унинг «Борбон» (1935), «Этик» (1935), «Мерган» (1935) каби автобиографик характердаги поэмалари ҳам ёш китобхон-ларга бағишланади. Айниқса, унинг бошлан-ғич мактаб ўқувчилари учун тузган «Ёзув йўллари», «Ўрнак», «Бошланғич мактаб она тили», «Билим» (I, II, III сифлар учун), «Гўзал ёзғичлар» (1924) каби дарсликларидан болаларга атаб ўзи ёзган шеърлар, эртақлар, ҳикоялар ўрин олди. Унинг бу дарс-лик ва хрестоматиялари 20—30-йилларда мак-табларимизда асосий қўлланма ва ўқув қу-роллари бўлиб хизмат қилди, бир неча мар-та қайта-қайта нашр этилди.

Элбек ўзининг «Гўзал ёзғичлар» китобига ёзган сўз бошида ўзбек совет болалар ада-биёти ҳақида ҳам қисқача тўхтаб ўтади. Ун-да «Ўзгариш билан тенг» болалар адабиёти ҳам анчагина ўзгаришлар босди. Бурунлари бу кунгидек ўз она тилимизда ёзилган ўқиш китоблари йўқ эди, бўлғонлари-да ўзимиз-нинг турмушимиздан узоқ бир руҳда ёзилғон бўлғонлиқлари сабабли фойдалари оз тегар эди ва ўқуғувчиларимизнинг ҳавасларини қўзғатарлик бир таъсир бера олмас эди. Бу-гун шундай етишсизликлардан анча қутил-дик. Бу қутилишимиз, чин қутилишимизга йўл очадурғон бир вазиятдир.

...Бизнинг ёзатурғон нарсаларимиз шул элимизга бағишланиб ёзилғонликдан... шул элнинг ўқуғувчилари қўлига бир нарса тўп-лаб бермакка тўғри келди ва бу тўплашда

болаларнинг руҳига қараб қайси бир ўзгаришлар ҳам бўлди»¹.

Элбек инқилоб ғалабасидан кейин ўзбек совет адабиёти, айниқса унинг ажралмас бир қисми бўлган болалар адабиётини ривожлантириш ишида актив иштирок этди ва бир қанча асарлар яратиб бу кемтикни тўлдирди. Унинг яратган китобларини болалар билан бирга катталар ҳам қониқиш билан кутиб олдилар.

20-йилларда болалар учун махсус ёзилган адабиёт йўқ даражада эди. Бу ҳақда шоир «Армуғон» масаллар тўпламига ёзган сўз бошида ҳам таъкидлаб ўтади. Унда шундай сўзларни ўқиймиз:

«Замон кишилари ҳозирги турмушга ҳамда ўзларининг кўнгилларига тўғрилаб ёзилган китобларни ахтармоққа бошладилар. Мана, мен ҳам шунинг каби элимизнинг истаган нарсаларига оз бўлса-да кўмак этмак умиди билан ушбу китобчани эл болаларининг қарашларига атамоққа ботирлик қилдим. Замонамиз юксалган сайин ёзувчиларимиз-да кўпаяр ва бунинг каби халқ турмушидан олиб ёзилган нарсалар-да ортар»².

Шу тариқа «замон кишилари»нинг турмушидан олиб, ўқувчиларга манзур бўладиган китобларнинг камлигини назарда тутиб, уларнинг эҳтиёжларини қондириш учун ёзилган ушбу «Армуғон» тўпламидаги барча масаллар ҳам турмушдан олиб ёзилган эмас эди. Шоирнинг ушбу тўплами ва бошқа шу хил-

---

¹Э л б е к. Гўзал ёзғичлар. Туркистон давлат нашриёти, Тошкент, 1924, 3—4-бетлар.

²Э л б е к. Армуғон. Туркистон жумҳуриятининг давлат нашриёти, Тошкент, 1921, 3—4-бетлар.

даги нашрларидаги «Қуйруқсиз маймун», «Қайси бири бўри», «Тил», «Булбулча» каби масаллари ва шеърларида ноаниқ фикрлар, туманли образлар, умидсизлик ўринлари анча учрайди. Шоирнинг «Менинг тилагим», «Ўланга», «Қизил аскарга олинган бир кишининг сўзи» каби асарларида ҳам бу хилдаги фикрлар мавжуд.

Бу хилдаги асарларида ёзувчининг нияти очиқ ифодаланмаган, чиқарадиган хулосаси ҳам аниқ эмас эди.

Лекин бу хилдаги мотивлар Элбек ижодининг асосини ташкил қилмасдан, улар ўткинчи характерга эгадир. Булар Элбек ижодининг ёшлик пайтида, адабиётдаги илк қадамлари даврида юз берди.

Элбекнинг босиб ўтган ижодий йўли ҳақида танқидчи Олим Шарофиддинов Элбек ҳақида: «Пролетар идеологияси томонга тараққий қилган попутчикдир. Унинг ижоди камбағал ҳам ўрта деҳқон оммасининг коллектив хўжалик тузишга ўқуви каби олдинги тенденцияларни, шу колхозчи деҳқонларнинг ҳис-туйғуларини, дунёқарашларини ифода қилувга бурила бошлагандир. Унинг асарлари қуруқ ҳиссиёт ҳолидан қутулиб, санъат парчалари ҳолини олмоқдалар... давримизнинг олдинги идеялари инқилобнинг бу кунги шиорларини онгли равишда яна ҳам чуқур ўзлаштириб олув натижасида тузала борувлари аниқдир»¹, — деб ёзган эди шоир.

---

¹Э л б е к. Меҳнат куйлари. Ўзнашр. Самарқанд—Тошкент, 1930, 5—6-бетлар.

нинг «Меҳнат куйлари» китобига ёзган сўз бошида.

Шу тариқа давр билан бирга шоир ҳам, унинг ижоди ҳам ўсиб, ўзгариб борди. Элбек ўзининг «Армуғон» тўпламига кирган асарларини қайта ишлаб, ўз ўқувчиларига иккинчи марта уларни 1923 йилда яна тақдим қилди.

Бу ҳақда матбуотда бир қанча тақризлар, мақолалар босилди, танқидчилар ўз фикрлари билан ўртоқлашдилар.

«Ўзгаришчи ёшлар» журнали шоирнинг «Армуғон» номли масаллар тўпламининг иккинчи нашри тўғрисида шундай ёзган эди: «Биринчи босилишдан кўра бу гал чиройли қилиб чиққан, вази ёқларига анча эътибор қилиб усталик кўрсатмаган бўлса ҳам, айтмоқчи бўлган гапи, тушунтирмоқчи бўлган тилаги ёпилиб қолмайдир. Халқнинг осон тилида лўнда-лўнда қилиб қулайлик билан айтиб берадир»¹.

Элбек 20-йиллардаги ўзбек адабиётида жуда кўп масаллар ёзган ва бу жанрни янада ривожлантирган масалнавис эди. «Масалчиликни Элбек бошлади, — деб ёзган эди профессор А. Саъдий. — Таржима йўли билан эмас, балки мустақил туғдириш йўлини тутди. Ҳали бу йўлда ундан бошқа киши кўринмайди»².

Элбек ўзбек совет адабиётида масал жанрининг шаклланиши ва ривожланишида кат-

---

¹«Ўзгаришчи ёшлар» журнали, 1923, 1-сон, 72-бет.

²Ўша манба, 1924, 7-сон, 50-бет.

та хизмат қилди. Матбуотда унинг масаллари тез-тез чоп этилиб турди.

Унинг «Армуғон» тўйламидаги «Маймуннинг қозилиги», «Жиннинг олов ёқиши», «Ола қарға билан қурбақа», «Кампирнинг товуқлари», «Икки тулки» каби масалларида шоир болалар орасида, кишилар ўртасида учрайдиган ҳар хил ярамас одатларга қарши кураш очади. Бу масаллари орқали шоир ёшларни ростгўй бўлишга ва тўғрилиқка ундайди.

Элбек ўзининг «Кучсизлар дунёси» масалида мақсадни аниқ ва образларни ҳам ёрқин тасвирлаган.

Шоир «Ер билан тоғ ўртасида», «Шоли билан курмак», «Елкан билан кема», «Қора қушлар билан тошбақалар», «От билан одам», «Чумоли ила чивин» каби бир талай масалларида ҳаёт кун тартибига қўяётган муҳим масалалар, ишламасдан тишлайдиган ялқов кишилар ҳақида фикр билдирилади.

Элбек «Шоли билан курмак» масалида ҳаётий воқеа-ҳодисаларни эзувчи синф вакиллари билан меҳнаткашларнинг тўқнашув тарзида ифодалайди ва ҳал қилиб беради. Шоир «От билан одам» масалида инсоннинг тadbиркорлик билан унинг ҳўкиз, от ва бошқа кучли ҳайвонларни ўз измига бўйсундирганлигини қизиқарли тарзда ҳикоя қилиб беради.

Меҳнаткашлар билан эксплуататор синф вакилларининг образини шоир «Чумоли ва чивин» масалида яратган. Масалда шоир чумоли билан чивиннинг ўзаро суҳбатлари, савол-жавоблари орқали меҳнат билан қун кўрувчи чумоли ва тайёрга айёр, бировларнинг

меҳнати ҳисобига яшовчи чивинга ўхшаш кишилар ҳақида фикр билдиради.

Оғир юк кўтариб келаётган чумолига йўлиққан чивин унинг устидан кулади:

— Ҳой, ҳой ўз қадрини билмас бояқиш, Терлаб, чарчаб ишлайдурсан тинмай ёз, қиш. Бу қандай ҳол? Ишламасанг ўласанми? Ишлаганинг билан бахтли бўласанми? Қўрдингми сен мени, қандай яшайдурман, Ишламасдан емаклик ҳам мумкинкан-ку.

Шунда чумоли чивинга қараб, «Тўғри, сизлар ишламасдан топасизлар», «Қайда текин овқат бўлса ошайсизлар», — деб унинг текинхўрлигини очиб ташлайди.

Шоир қиссадан ҳисса чиқариб:

«Ишламасдан озиқ топиш, бахтли бўлиш — бу эса тубанликдир, ундан яхши ўлиш», — дейди.

Элбек рус тилидаги овчилик ҳақидаги асарларни таржима қилиш даврида шу мавзуда асар ёзишни ўйлаб қўйган эди. Шоир ўзининг бу режасини амалга ошириб, «Овчилар» масалини ёзди.

Асарнинг сюжети жуда содда, болаларбоп қилиб ёзилган. Унда тасвирланишича, арслон, тулки ва эшак биргаликда овга чиқишга қарор қиладилар. Улар ўрмонга бориб ов қиладилар ва тутган ўлжаларини тақсим қилиш вазифаси эшак зиммасига тушади. Эшак тутилган овларни тенг учга бўлади. Бунга чидай олмаган арслон ўрnidан ирғиб туриб «тақсимчининг бўйнини узиб олади». Шундан кейин тақсим қилишга ҳакамлик навбати тулкига етади. У овни шундай

тақсимлайдики, арслонга тўртдан уч қисми-
ни беради ва ўзига «озин олиб» қолади.

Буни кўриб арслон кулиб, тулки томон,
Қараб дебди: «Эй, тулки дўст, бўлғил омон!»
Мана бу кўп тўғри тубли тақсим қилиш,
Эшакка ҳам керак эди буни билиш.

Элбек «Айиқ билармандлиги» номли ма-
салида эса ўқувчига хасис ва очкўз одамлар
ҳақида жуда ибратомуз фикр айтади. Шоир
бу масални эртак деб ўз ўқувчисига тақдим
қилган ва бошланиши эртакларни эслатса-да,
аммо бу эртакдан кўра ҳақиқатга жуда яқин
туради.

Бўлғон экан бурунларда кўп болали зўр
бир айиқ,
Хаёл эмас, бу ҳақиқат, буни албат билғил
аниқ.
Мана шул айиқ мажбур экан ҳар кун юриб
тоғдан-тоққа,
Жондан ортиқ болаларнинг қоринларин
тўйғазмоққа.

Шу тариқа айиқ ҳар куни болаларини
эргаштириб тоғма-тоғ кезиб, қорин тўйғазиб
учун юрар экан. Уларга бирдан «зўр янғоқ»
учраб қолади. Айиқ бу ўлжани дарҳол ейиш
учун шошади «болаларин остига қўйиб ян-
ғоқ узра ўзи чиққан» ва «бир бутоққа ми-
ниб» олиб, унинг меваларини «силкий-силкий
барчасини остга тўккан». Айиқнинг болала-
ри эса у ерга қайтиб тушгунча қоққан бар-
ча янғоқларини битта қолдирмасдан еб қў-
йишган. Шунда, «онаси ўйлай-ўйлай», «мен
янғоқни қоқиб тушгунимча еб қўймасинлар

тагин» деб «тош остига бостирган ул қўймай
сира бир боласин».

Айиқ бу қилган ишидан кўнгли тўқ ва
тадбиркорлигидан севишиб янғоқларни қоқиб
«ерга тушган» ва «энг олдин ўзим бир оз
тўйяй деган», «болаларин эсламайин апир-та-
пир ея берган».

Қорни тўйгач болалари бирдан унинг эсига
тушган,
Бориб тошнинг остидаги байқишларин очиб
кўрган.
Эсиз, минг-минг эсизларким, болалари
ўлиб қолган,
Тош остида эзилишиб барчалари тилқон
бўлган.

Элбек масалларида кўтарилган масалалар
ҳаётий заминга эгадир. Қиссадан ҳисса шу-
ки, масаллар жамиятдаги турли одамлар-
нинг хилма-хил қиёфаларини очиб беради ва
ўз ўқувчисини уларни англаб олишга чақи-
ради.

Элбек мактаблар учун ёзган ўқиш китоб-
лари, дарслик ва хрестоматияларига кирган
шеърларида ҳам болаларнинг истаклари, қи-
зиқишлари, уларнинг ҳаёти, турмушларида
содир бўлган воқеалар, янгиликлар ҳамда
ҳис-ҳаяжонларини акс эттирди. Шоирнинг
«Бизнинг қишлоқ», «Ёз», «Чўмилиш», «Биз-
нинг мактабимиз», «Ўроқ» каби шеърлари
ана шундай асарлардандир. Бу шеърларда
болаларнинг тинч, фаровон ҳаёти, Совет ҳу-
куматидан шод-хуррамликлари сезилиб ту-
ради.

Элбек «Бизнинг мактабимиз» шеърда

янги совет мактабларида ўқиётган болаларнинг қувончини ифодалайди:

Биз ҳар куни эрталаб,
Унга бориб ўқиймиз.
Уқиб, ёзиб чарчасак,
Боққа кириб ўйнаймиз.
Унда кулиб яйрашиб,
Турли куйлар куйлаймиз.

Шу шеърида шоир болаларга хос бўлган хусусиятларни бола тилидан айтилган сўзлар орқали беради.

Шоирнинг «Бизнинг қишлоқ» шеъри ҳам шу хилда ёзилган. Унда шоир ўзи туғилиб ўсган Хумсон қишлоғининг ўша вақтдаги манзараси ҳақида ўқувчига маълумот беради.

Бизнинг қишлоқ шаҳардан кўп узоқ,
Буюк тоғнинг этагида солинган.
Айланаси кўркам, юксак тоғ билан,
Қалъа каби қаттиқгина ўралган.

Элбек ушбу шеърида юксак қирнинг ёқасида, ўтли қуёш иссиғида қизариб мол боқиб юрган қувноқ бола образини яратиб беради. Қишлоқ болалари ўзларининг қувноқ ёшлигини ям-яшил қалин ўрмонларда ҳар хил ўйинлар ўйнаб ўтказадилар.

Шоир қишлоқдаги аҳолининг нима билан машғул бўлиши, уларнинг қиладиган ишлари ҳақида ҳам ўқувчига маълумот беради. Қишлоқ аҳолиси баҳор келса, ер ҳайдашини, катта-кичик қирларга чиқиб экин экишга шошилишини айтади.

Элбек «Ёз» номли шеърида ёшлар ёзни

байрам сифатида кутиб олишларини тасвирлайди. Ёзда болалар чўмиладилар, ўйинкулги авжга чиқади, боғлардаги турли мевалар ҳам пишадилар. Олмалар эса юмалаб, уларнинг олдига бориб «мени егин» деб турадилар. Шоир шеърда ўша давр нуқтаи назаридан қараб ўқувчи бола тилидан шундай дейди:

Қурсин мулла, бойлар,
Яшасин ёзги ойлар.
Бой — зулм етакчиси,
Ёз — йўқсил кўмакчиси.

Унинг бу фаслга бағишлаб ёзган «Чўмилиш», «Ўроқ» каби шеърларида шоир фақат табиат манзарасини тасвирлаш билан чекланмайди, балки ўқувчига ёз ҳақида поэтик тил билан гапириб беради. Шоир бу хилдаги шеърларида ёзнинг фазилати, унда қандай ишлар қилиниши, қандай меваларнинг пишиб етилиши, ўқувчиларнинг таътили, уларнинг иссиқ сувда чўмилишлари, лагерларда дам олишлари, қувнаб ашула айтишлари ва бошқалар ҳақида ўз ўқувчисининг эсидан чиқмайдиган манзара — образ яратиб беради.

Ёз бизнинг байрамимиз,
Ўйнаб, кулиб яйраймиз.
Ҳар томонлама чопиб,
Қушлар каби сайраймиз.

(«Ёз» шеърдан)

Ёзда боғларда,
Иссиқ чоқларда

Сувда чўмилиб,
Юзиб ўйнаймиз.

(«Чўмилиш» шеърдан)

Элбекнинг «Билим» ўқиш китоблари болаларга мос, уларнинг билим савиясини ҳисобга олган ҳолда яратилган. Шоир ушбу китобларига болаларбоп шеър, ҳикоя ва хабарларни жамлаган, бошқа халқлар адабиётидан таржималар қилиб киритган, кўпчилигини эса ўзи ёзган.

Шуниси характерлики, ўқиш китобларида болаларга тақдим қилинаётган асарлар фаслларга бўлиб — ёз, қиш, баҳор, куз табиатини ифодалаган ҳолда берилган. Дарсликлар бугунги кунда ҳам шу принципда ёзилади. У буни яхши билган.

Китобдаги «Чўмилиш», «Уроқ» каби шеърларида ёз фасли ифодаланса, «Тулки ила узум», «Турналар», «Куз» каби шеърларида эса куз фасли тасвирланади. Китобдаги «Кўклам», «Эрта баҳор», «Баҳор ёмғири ашуласи», «Лолазорда», «Қалдирғоч», «Биринчи май» каби шеърлар баҳор фаслида берилди. «Қиш келди» шеъри эса қиш фаслига бағишлангандир.

Шоирнинг бир талай асарларида эса, табиат ҳодисалари инсонлаштирилган, яъни уларга кишиларда бўладиган хусусиятлар, кайфият ва ҳолатлар сингдириб юборилган. Ҳатто баъзи шеърларида табиат ҳодисалари ўзаро мулоҳаза ва мунозарага кириб, баҳсларга аралашиб, савол-жавоблар қиладилар.

Унинг «Қиш» сарлавҳали (1927) шеъри бор. Шоир унда классик адабиётимиз вакилларидан А. Навоий, Мунис, Огаҳий куйлаган

қаҳратон қиш кишиларга азоб-уқубат, кулфат олиб келмайди, балки ҳур, бахтиёр замонамизга монанд равишда «табиат яшнаб» кулади, «қалблар»да эса «баҳор кезади». Бу манзара Элбекнинг «Қиш» шеърисида зўр пафос билан тасвирланади:

Гул барги тўкилур,
Ё ёғорми, қор?
Табиат яшнаб кулар,
Қалбларда баҳор.

Сезилмай ўтаётир,
Буюк совуқ қиш.
Қувончли бўлаётир,
Кундан-кун турмуш.

Юқорида таъкидлаганимиздек, шоир жонсиз нарсаларга жон эндириб, уларни ўзаро муносабатга киритиб, уларга одамларда бўладиган ва кечадиган хусусиятларни юклайди.

Унингча қор ўйнаб ёғди («Ўйнаб ёғмоқ-дадир қор»), табиат эса хандон уриб кулади («Табиат хандон»). Бу эса шоирнинг бадний воситалардан ўринли фойдаланганлигини кўрсатади.

Элбек шеърларида фасллар ҳақида гапириб, уларнинг ҳар қайсиси ўқувчига ўзинга яраша гўзаллик бахш этишини таъкидлайди:

Оқ тўнин кийиб
Қиш бобо келди.
Барчани тийиб,
Югуриб елди.

Оқ капалакдек,
Қорлар учишди.
Қоп-қора ерни
Ўпиб қучишди.

Элбек асарларининг мавзусини турмушдан олади. У шеърларини ўзи кўрган, яхши билган воқеалар ҳақида ёзди. Шоир шеърларида турмушдан олган таассуротларини, ҳис-ҳаяжонини ифодалади ва уларни образли мисраларда баён этди. Бунинг учун эса шоир тинимсиз меҳнат қилди. Натижада ёшлар учун ёзган ўқиш китобларида ва шеърларида ҳам бу ҳолат кўзга ёрқин ташланиб турди. Элбек баҳор ҳақида, табнатдаги барча нарсаларни уйғотувчи, уларга жон бахш этувчи бу фасл ҳақида тўлқинланиб куйлади.

Элбек «Лолазорда» шеърида баҳор ойлари-нинг фазилатини, бу фаслда лолаларнинг очилиб туришини, булар эса кишиларнинг кўнглига ғоят ёқишини «лола денгизин юзган» боланинг тилидан ҳикоя қилиб беради. Шу асосда шоир ёшларга фасллар хусусияти ҳақида тушунча беради:

Чиққан эдим далага,
Кўзим тушди лолага.
Бордим-да, уздим олдим,
Ой, қизиқ ҳолга қолдим.

Турли лола бор экан,
Барн менга зор экан.
Улар менга боқдилар,
Кўнглимга хўб ёқдилар.

Тутолмадим ўзимни,
Катта очдим кўзимни.
Лола денгизин юздим,
Барин қўймадим, уздим.

Баҳор келиши билан еллар ҳам «қизлар сочин ёзмоқ» бўлгандек майин эса бошлайдилар. Табиатнинг бу фаслида «қуриган ариқлардан», «тўлиб-тўлиб сувлар оқади»лар, йироқларга кетиб қолган турли хил қушлар ҳам «қанот қоқиб кела» бошлайдилар, қалдирғочлар эса «вижирлаб ҳикоялар қиладилар».

Шоир «Лайлак» шеърида эса дунё кезувчи қушларнинг диёримизга келишидан болаларнинг севинишини, уларнинг ҳаяжонларини ифодалайди. Булар болаларнинг лайлак билан қилган савол-жавоблари орқали очилади. Лайлак болаларнинг:

Нега доим турмайсиз,
Бизлар билан юрмайсиз? —

деган саволига «Қиш менинг энг зўр ёвим» деб жавоб беради.

Нима қилай дўстларим,
Қиш ҳеч мени қўймайдир.
Ундан қочиб кетмасам,
Қорним ҳам ҳеч тўймайдир.

Шоир лайлак билан боланинг бу хилдаги савол-жавоблари орқали қушларнинг қайси пайтларда қаерларда бўлиши, бизга эса қайси фаслда қандай қушларнинг келишини содда қилиб ўз ўқувчисига тушунтиради.

Шуниси ибратлики, Элбекнинг болалар

учун ёзган шеърлари марказида ростгўйлик ва адолат, мунофиқликни қоралаш ва келгусига ишонч руҳи туради. Шоирнинг бир талай шеърлари халқ эртаклари, топнишмоқлар оҳангида ёзилган.

Бу жиҳатдан унинг масалга ўхшашлик касб қиладиган «Тулки ва узум» сюжетли шеъри характерлидир. Шоир шеърда масалга хос образ яратади, хулосани эса ўқувчига ҳавола қилади:

Оч тулки бир кун
Қирди бир боққа.
Югуриб, елиб,
Боқди ҳар ёққа.

Ишком ичида
Турли узумлар.
Ранг-баранг бўлиб,
Турар эдилар.

Тулки бояқиш
Кўрди буларни.
Оҳ, есам эди,
Деди, шуларни.

Иштаҳа билан
Сакраб ҳам кўрди.
Ҳовриқиб, ўзин
Ҳар ёққа урди.

Шундан кейин шеърга якун ясалади. Унда ўзбек халқ эртакларидаги руҳ сақланган ва тулкининг узумни ея олмаганидан кейин «аччиқ экан, буни еб бўлмайди» деб ўзини юпатиши айтилади:

Лекин узумни
Ололмади ҳеч.
Деди ўзига,
«Қўйғил, бундан кеч!»

Узи кўп гўра,
Еб ҳам бўлмайдир.
Еган чоқда ҳам
Тиш қамашадир.

Шеър айрим мақтанчоқ болалар характерида учрайдиган бу хилдаги воқеаларни ўқувчига эслатади ва уларни ростгўй бўлишга, тайёрга айёр бўлмасликка чақиради.

Шоир ўзининг болаларга бағишлаб ёзган «Чўпон» шеърида эса чўпонларнинг машаққатли меҳнатини, уларнинг ана шу қийин ишлари фақат совет ҳукумати йилларида кадрланганлигини алоҳида таъкидлайди. Бу билан шоир ёшларда меҳнатсеварлик, меҳнатга муҳаббат туйғуларини тарбиялайди. Шеърда чўпон меҳнати тўйга қиёс қилинади («олти ойлаб ёз бўйи, бошланар чўпон тўйи»), қўй-қўзиларнинг далада ўтлаб юриши эса «гул боғ»га ўхшатилади:

Айниқса кўклам чоғи,
Чўпоннинг тегра ёғи,
Чечак билан безанган,
Бўлур унинг гул боғи.

«Қуён» шеърида ўз рақибини доғда қолдириб кетган қуённинг тadbиркорлиги, унинг душманига ён бермаслиги тасвирланади:

Сесканиб кетди қуён,
Қаради у ён-бу ён.

Юраги дук-дук этди,
Сакради, чопди кетди.

Шоир болаларга атаб ёзган «Капалак» шеърида эса болаларнинг турли хил ҳайвон ва ҳашаротлар билан дўстлашганини ифода-лайди. «Ёшлигим» шеърида комсомолнинг партиянинг содиқ ёрдамчиси эканлиги алоҳи-да таъкидланади. Элбек «Янги бўғин» шеъ-рида ўз ўғли Улуғбекнинг Ватанимиз қўй-нида эркин нафас олиб ўқиб-улғайишини ис-тайди.

Шоир «Қушча» шеърида жонли табиатга муҳаббат билан қаровчи, Ватанимиздаги қуш ва ҳайвонларни асровчи табиатпарвар инсон сифатида гаудаланади. Шеърда лирик қаҳ-рамон — ота ўғлининг қушчани тутиб бериш ҳақидаги илтимосига муносабати жараёнида мақсад очилади. «Эркин боғлар ичра яйра-шиб учган», «Шодликдан ўйнашиб бир-бирин қучган» шу жажжи қушларни «қандай ран-житай», деб жавоб беради ота ўз ўғлига:

Қўрдингми, анави олмага қўниб,
Чирқираб турувчи мушфиқ онасин?
Парвона сингари гуриллаб учиб,
Қўримоқда жондан азиз боласин.
У ҳам сенинг каби озод бир бола,
Унинг уйи-боғу боқча, қир, дала!
Бу ерда қувонади, яйрайди,
Эркинликни мақтай-мақтай сайрайди.

Бу шеърни ўқиган ҳар бир китобхон ўз фарзандини қўриқлаб, унинг боши узра пар-вона бўлаётган қушларнинг овозини эшитган-дай бўлади. Табиатни яхши билган, ҳайвонот

дунёсини, қушлар оламини севган шоир Ва-
танимиз қушлари, ҳайвонларини ардоқлаш-
ни ўғлига насихат қилиши орқали уларни ас-
рашни барчадан талаб қилади.

Қўй ўғлим! Бу қушлар яйраб ўйнасин,
Борлиқ куйларини сайраб куйласин.
Булар боқчаларнинг душмани эмас,
Меваларни зарарламас ва емас.

Булар ҳақиқатда боқчалар учун
Зарарли қуртларнинг тухмин йўқ этар.
Буларнинг шу қилган хизматларидан,
Давлатимиз учун кўп фойда этар.

Кел ўғлим! Бундайн қушларни энди,
Дўст тутиб, уларга ёрдам қилайлик.
Кишлоқ хўжалиги учун дўст, душман,
Нима ва ким эканин билайлик.

Шоирнинг ёшлар учун ёзган «Улуғ Ок-
тябрь» шеърисида Октябрь инқилобининг ёш-
ларга берган бахт-саодати бола тилидан ўзи-
га хос йўсинда тасвирлаб берилган:

Подшо қўлидан,
Мулла йўлидан,
Бизни қутқарган
Улуғ Октябрь.

Қаттиқ кунлардан,
Қўрқинч тунлардан
Бизни қутқарган
Улуғ Октябрь.

Элбек шеърда Октябрь инқилобининг яра-
тувчилик кучини, ўзгартирувчилик қобилияти-

ни, унинг мазлумларга бахт-саодат бағиш-ловчилик ролини ҳам ўқувчига алоҳида уқтиради:

Йўқсил боласи
Энди уйғонди.
Бойлар қўлидан,
Ўз ҳақин олди.

Бундан сўнг сира,
Алданиш йўқдир.
Бизда қувват бор,
Кўнглимиз тўқдир.

Элбекнинг болаларга аталган асарлари болалар тушунадиган содда тилда, енгил вазнда ёзилганлиги сабабли ҳам ёш авлодга манзур бўлган. Дарсликлардаги, қўлланмалардаги шеърлар болаларнинг ёдлаши, эслаб қолиши учун ҳам қулай ҳисобланади. Булар эса шоирнинг болалар қалбига тез етиб боришга имкон беради, болаларнинг дунёни англашини, воқеа-ҳодисаларнинг туб сабабларини идрок этишини осонлаштиради.

ЭЛБЕК ПОЭМАЛАРИ

Ўзбек совет адабиётида 20-йиллардаёқ ўз ижодида социалистик воқелигимизни «энг олий кўринишда тасвирловчи» (В. Г. Белинский) лиро-эпик жанрга қўл урган шоирлардан бири Элбекдир. Унинг бу даврга оид асарларида социалистик жамиятимизда содир бўлаётган буюк ўзгаришлар у ёки бу планда ўзининг бадий ифодасини топди.

Ўзбек адабиётида поэма жанри энг қадим-

дан мавжуд бўлиб, у даврлар ўтиши билан шаклланиб ва янада такомиллашиб борди.

«Ўзбек совет адабиётининг тонгида, — деб ёзган эди адабиётшунос олим, филология фанлари доктори, профессор Ҳ. И. Ёқубов, — поэзиянинг лирик турлари (айниқса, сиёсий лирика) авж олди ва ривож топди. Бу эса лирик бадиий тафаккурнинг жуда юқори тараққиёт босқичида туғила оладиган поэма жанрининг шаклланишига таъсир этмасдан қолмади. Чунки ҳаётин лирик усулда акс эттириш воситалари тобора мураккаблашди ва бойиди, лирик тема ва лирик образлар системаси доираси бениҳоя кенгайди. Лирик поэзия ўзининг янги-янги имкониятларини намоён қилди, эпик поэзия элементлари кўпроқ қамраб ола бошлади. Ҳатто лирика кейинроқ (20-йиллар охири ва 30-йиллар бошида) фақат лирик поэзиягина эмас, балки қаҳрамонлик достони ва романтик поэма компонентлари ва тўқималари ичига ҳам сингиб кирди. Лирик жўшқинлик у ёки бу даражада поэма сюжети, воқеаси, характерларининг томир-томирига бирикиб кетди»¹.

Элбек классик адабиётимиздаги анъаналарни, рус ва қардош халқлар адабиётида бу соҳада тўпланган ижодий тажрибаларни қунт билан ўрганиши натижасида социалистик воқелигимизда, кундалик ҳаётимизда шоирнинг кўзи олдида содир бўлиб турган улкан ўзгаришлар асосида баллада ва поэмалар ёзишга журъат қилди.

Ўзбек совет адабиётида поэма жанри

---

¹Ҳ. И. Ёқубов. Адибнинг маҳорати. «ФАН», Тошкент, 1966 й., 6—7-бетлар.

классик адабиётимиздагидек (асосан Алишер Навоий дostonлари сингари) эпопея шаклида эмас, балки кўпроқ лирик йўналишда ривожланди. Бу эса ҳар бир санъаткорнинг имкониятини янада кенгайтирди ва яратган асарларнинг ҳаётий кучини оширди.

Инқилобнинг биринчи кунларида, яъни сиёсий лирика ривожланган даврда эса лиро-эпик поэма жанрида ҳам ўзгаришлар содир бўлди. Айниқса, лирик образларнинг доираси кенгайиб, ҳаётни, воқеликни лирик усулда ифодалашда ижтимоийлик ва сиёсийлик хусусиятларига кенг эътибор берилди. Буни биз 20—30-йилларда ёзилган деярлик барча поэмаларда учратамиз. Ойбек ва Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон ва Уйғун, Элбек ва Боту, Ш. Сулаймон ва Ғ. Зафарий, Насриддин Раҳимий, Тошпўлат Саъдий ва бошқа шоирларнинг ўша тўлқинли йилларда ёзган лирик поэмалари бунга мисолдир.

Бу шоирлар ўз халқининг фарзанди сифатида воқеликни, меҳнаткашларнинг тақдирини жамият, мамлакат тақдири билан уйғун ҳолда тасвирладилар. Улар қаҳрамонларнинг тақдирини янада кўтаринки руҳда романтик бўёқларда тасвирлашга катта аҳамият бердилар.

Элбек ўн йилдан ортиқроқ ижодий тажриба тўплаганидан кейин поэма ёзишга киришади. Шоирнинг шеърларидан тортиб баллада ва поэмаларигача барчаси унинг ўзи кўрган, бошидан кечирган, билган ва шу воқеада шахсан ўзи иштирок қилганлиги туфайли ёзилган. Унинг «Утмишим» (1929), «Чирчиқ» (1929), «Ўзбекистон» (1934), «Боғбон» (1935), «Этик» (1935), «Мерган» (1935) ка-

би поэмалари маълум даражада автобиографик характер касб этади. «Тозагул» (1934), «Гўзал қиз» (1927), «Бизники» (1929), «Пахта» (1929), «Батрак колхозни» (1930), «Аноржон» (1930) поэмаларида эса шоир ўз кўзи билан кўрган, кишилар турмушида, кундалик ҳаётида юз берган воқеаларни тасвирлаган.

Элбекнинг «Ўтмишим», «Чирчиқ», «Ўзбекистон», «Боғбон», «Мерган», «Этик» каби поэмалари бир қараганда шоирнинг автобиографияси сифатида ўқувчи кўз олдида намойиш бўлади. Ҳатто шоир айрим поэмаларига («Мерган») «Болалик эсдаликларидан» деб ёзган бўлса-да, бу шоирнинг автобиографияси эмас, балки ўша даврнинг умумлаштирилган, ёзувчи лабораториясида қайта-қайта ишланган бадиий тасвиридир. Бу асарлар Элбекнинг автобиографияси бўлмасдан, балки Элбеклар оиласи мисолида бутун-бутун қишлоқлар ҳаётини, ўзбек меҳнаткашларининг инқилобгача босиб ўтган ҳаёт йўлини ифодалаб беради. «Ўтмишим», «Чирчиқ», «Боғбон», «Ўзбекистон», «Мерган» каби поэмаларида ёш Элбекнинг тақдири, бошидан кечирган воқеалари, унинг ҳамқишлоқларининг аламли ҳаёти, турмуши, машғулоти, ҳатто ҳаётидан энг оғир томонлар қаламга олинган. Бу нарса поэмаларнинг автобиографикликдан умумийликка хос томонлари ифодаланганлигини кўрсатади.

Улуғ рус таъқидчиси В. Г. Белинский бу ҳилдаги асарлар ҳақида: «Шоир ўзи ҳақида гапирар экан, умум ҳақида, бутун кишилик ҳақида гапирди. Чунки унинг қиёфасида инсоният яшаган борлиқ хислатлари ётади: Шу сабабдан унинг ғамгинлигида ҳар ким ўз ғам-

гинлигини кўради, унинг шахсида ҳар ким фақат шоирнигина эмас, инсониятда ўзининг биродари — дўстини кўради», — деган эди.

Элбекнинг автобиографик характеридаги поэмаларида ўзбек халқининг инқилобдан илгариги ва революциянинг биринчи ўн йилликларида шоир кўзи олдида содир бўлган воқеаларни умумлаштириб ўқувчига тақдим қилди. Шоир ўзининг поэмаларида юксак ҳақиқатни бадий ифодалаб беришдек буюк мақсад билан яшаганлигини намоён этади. Бу асарларида шоир турмушдан нусха кўчирмасдан, балки «фактларни чуқур ўрганиб ортирилган таассуротларни, фикр ва тушунчаларни образга айлантириб» (М. Горький) ўз ўқувчисига тақдим қилди.

Элбекнинг «Гўзал қиз» (1927) поэмаси халқ оғзаки ижодида кенг тарқалган эртақларнинг сюжетини янги давр ва шароитга мослаш натижасида вужудга келган. Шоир унда бирор-бир эртақ сюжетини асос қилиб олмасдан, балки ўзбек халқининг шу хилдаги жуда кўп оғзаки ижод намуналарини бир сюжет линиясига йиғиб, уларга замонавий руҳ бериш асосида янги давр кишилари образини яратиб берган.

Халқ оғзаки ижодида тасвирланган Гўзал қизни ёзма адабиётига олиб кириб, ундан шоир ўзининг мақсад ва интилишини ифодалашда фойдаланади.

Поэмада биз икки синф — меҳнаткашлар ва текинхўр бойларнинг образига дуч келамиз. Текинхўр бойлар доим киши кучини эксплуатация қилиб, ҳатто оила қуришда ҳам меҳнаткашларнинг кучидан фойдаланмоқчи бўлади. Поэмада булар яхши очилган, ўқув-

чи қалбига тез бориб етувчи сўз ва образлар орқали ифодалаб берилган. Камбағал уста йигитнинг Гўзал қизнинг барча шартларини бажариши, айниқса, ҳеч ким ёра олмаган «катта чатоқ тўнка»ни ёриши унинг учун ҳеч гап эмасди. Ишламасдан, бошқаларни ишлатиб, уларнинг меҳнатлари эвазига кун кўрувчи бой учун бу эса ўлимдан баттар оғир эди. Буни билган ва юракдан севган Гўзал қиз ҳам бойни мазах қилади ва камбағал йигитга кўнгли борлигини маълум этади. Бунда шоир халқ оғзаки ижоди асарлари сюжети ва усулидан фойдаланиб ажойиб асар яратади, қаҳрамонларининг тақдирини меҳнаткаш халқ билан боғлайди.

Ўзбек адабиётида халқ оғзаки ижодидан жуда кўп ва ўринли фойдаланган шоирлардан бири Элбекдир. У халқ оғзаки ижодини қунт билан ўрганди ва уларни зийраклик билан тўплади. Ўзининг бу ишини умрининг охиригача давом эттирди. Айниқса, Элбекнинг тўплаган фольклор асарлари ҳақидаги мақолалари ва уларни нашр этиш ишида активлик кўрсатганлиги диққатни ўзига тортади. Унинг бу фаолияти ҳақида филология фанлари доктори М. Юнусов шундай ёзган эди: «Шоир халқ оғзаки бадиий ижодини яхши билар, ундан ўз ижодида яхши фойдаланарди. Халқ эртаklarини шеърга солиб куйлаб берар, қўшиқларнинг кичкина китобхоналарга мосларини қайта ишлар, шу тариқа уларнинг қалбига йўл топарди».

Дарҳақиқат, Элбек ўзбек халқининг оғзаки ижодини тўплаб, уларни «Топишмоқ, мақол ва ашула тўпламлари» (1923), «Ашулар тўплами» (1935), «Болалар қўшиғи»

(1937) номлари остида чоп эттиради. Бу тўпламларда болаларга аталган ашулалар, эртак ва дostonлар алоҳида ўрин тутадн. Элбек халқ оғзаки ижодидан чоп этган «Болалар қўшиғи» тўплами эса махсус болаларга бағишланган бўлиб, унда халқ оғзаки ижодига хос бўлган анъанавий мотивлар, фольклор асарлари ўрин олган. Китобдан «Бор эканда, йўқ экан», «Чиннигул», «Бойчечак», «Офтоб чикди оламга» каби ёш китобхонларга бағишлаб тўқилган қўшиқлар, «Ёмғир ёғалоқ», «Қалдирғоч» каби парчалар ва бир қанча топишмоқлар муносиб ўрин олган. Булар мактаб ёшидаги болаларнинг севимли ашулалари бўлиб, ҳозир ҳам уларнинг репертуарларидан мустаҳкам ўрин олган.

Элбек бу билан қаноатланиб қолмасдан, халқ эртакларини қайта ишлаб, уларни яна ўз эгаларига қайтариб берган шоирдир.

Элбек эртак, афсоналарни кунт билан ўрганиб, уларни қайта ишлади. Шоир шу хилда халқ оғзаки ижодидаги кўпгина афсоналар, ривоятлар ва эртакларнинг сюжетлари асосида шеърини эртаклар, эртак-поэмалар яратди. У ўзининг бу хилдаги асарларига халқ орзу-истакларини, замонамизнинг юрак уришини, унинг руҳини сингдирган ҳолда ифодалади. Элбек қайта ишлаган эртак, афсона, ривоятларига давр кишиси сифатида ёндашди ва уларни реалистик аспектда ифодалаб берди. У халқ оғзаки ижодидан ниҳоят даражада кучли таъсирланди ва улардан ўзининг деярлик барча асарларида фойдаланди.

Элбекнинг «Халқ адабиётидан болалар учун тизма эртаклар» деб аталиб, «Эртак-

лар» номи остида чоп этилган китоби характерлидир.

Китобдан «Камбағал йигит ва пардастурхон», «Омонат», «Эркисиз фолчи» эртак-поэмалари ўрин олган. Шоирнинг асарларида лиризм кучли бўлиб, бу эса унинг деярлик бутун ижоди учун характерли бўлган асосий хусусият эди. Бу эртак-дostonларда ўтмиш воқеаларидан ҳикоя қилинса-да, меҳнаткашларнинг золимларга қарши кураши, орзу-истаклари, тинч-фаровон ҳаёт кечиришга бўлган интилишлари ҳақида баҳс қилинади.

Элбек «Камбағал йигит ва пардастурхон» номли эртак-поэмасини шу номдаги халқ эртаклари сюжети асосида яратган. Шоир бу асарда меҳнаткашларнинг очлик ва қашшоқликдан қутулишнинг бирдан-бир йўли золимларга қарши «уруш очиш», улар устидан кўпчилик бўлиб, бирлашиб ҳаракат қилиш натижасида ғалаба қилиш мумкин эканлигини ўз ўқувчисига таъкидлайди. Эртак-поэмада меҳнаткаш халқнинг золимлар устидан, подшо асоратидан ғалабаси романтик услубда тасвирланган.

Эртак-поэманинг марказида камбағал йигит турса-да, асарда унга йўл кўрсатувчилар сифатида эчкибоқар, чўпон каби меҳнаткашлар берилади. Эртак-поэманинг сюжети оддий. Кампир ва унинг ўғли бўлиб, уларнинг ейдиган ҳеч нарсаси қолмагандан кейин, ўғли овчилик қилиб «қуш тутмоқчи бўлибди». Ўғлининг бу фикри кампирга ҳам маъқул тусибди. Йигит кўл бўйига бориб «ўрдагу роз»ни тузоғига илинтириб олади. Уйига келтириб уни онаси билан биргаликда тамадди қилибди. Шу тақлид кун кечириб юрганда

Йигит қўйган тузоғига бир турна тушди. Уни уйга олиб келиб, сўяй деб турганида бирдан ҳалиги турна тилга кирибди ва шундай дебди:

Ҳой йигит, мени сўйма,
Бўшатиб қўйиб юбор.
Бунинг учун сен мендан,
Не сўрасанг шуни ол!..

Элбекнинг бу эртак-поэмаси беихтиёр равишда улуғ рус шоири А. С. Пушкиннинг «Балиқчи ва балиқ ҳақида эртак» асаридаги тилла балиқнинг балиқчи чолга айтган сўзларини эслатади... Бу табиий эди. Элбек 20-йиллардаёқ рус адабиётининг буюк сиймолари Н. А. Некрасов, А. С. Пушкинларнинг асарларини ўзбек тилига таржима қилган эди. Айниқса, А. С. Пушкиннинг «Балиқчи ва балиқ ҳақида эртак», «Олтин хўроз», «Поп ва унинг хизматкори Балда ҳақида эртак» каби асарларини она тилига ағдариб, улар билан ўзбек ўқувчиларини таништирди.

Элбек А. С. Пушкин таъсирида ўзбек халқ эртаклари асосида ажойиб поэмалар яратди.

Шулардан бири унинг «Қамбағал йигит ва пардастурхон» эртак-поэмаси эди. Поэмадаги турнанинг сўзларидан биз тилла балиқнинг балиқчи чолга берган ваъдасини бажаргани каби воқеанинг гувоҳи бўламиз.

Элбек эртак-поэмада халқ бахтини фақат кураш билан қўлга киритиш мумкин эканлигини таъкидлайди. Қовоқ ичидан чиққан аскарлар тимсолида шоир бирлашиб курашган қаҳрамонлар образини тасвирлайди. Асарда камбағал йигитнинг «пардастурхон»ини зўр-

лик билан олиб қўйган подшога қарши «қовоқ аскарлар» ёрдамида курашадн ва душман устидан ғалаба қилади. Подшо устидан йигитнинг ғалабаси романтик бўлса-да, у жамиятдаги эзувчи синфларга нисбатан камбағалларнинг ғалабаси эди. Бу эса меҳнаткашларнинг зolimларга нисбатан асрлар давомида олиб борган курашнинг натижаси эди.

Шоирнинг «Эркисиз фолчи», «Омонат» каби эртак-поэмаларида ҳам халқ оғзаки ижодидаги сюжети қайта ишлаб, уларга янги-ча ҳаёт ва янгича маъно бахш этади.

«Эркисиз фолчи» эртак-поэмасида шоир тасодиф натижасида зўрма-зўраки фолчи бўлган чолнинг образини яратиш билан хон ва унинг саройидаги ярамасликларни, чин сўзли, соф виждонли кишиларнинг таҳқирланишини, ёлғон сўз, хушомад қилувчи кишиларнинг эса улуғланишини ифодалайди.

Фолбин чолнинг подшонинг йўқолган хачирини ҳам, қароқчилар хазинадан олган бир қоп тиллани топиши ҳам, ниҳоят унинг виждон азобидан қутулиш ва эркин ҳаёт кечириб учун ўзини жинни қилиб кўрсатишга уриниб яланғоч саройга келиши, подшони тахтдан судраб тушириши ва подшонинг ўлимдан қутулиб қолиши каби воқеалар тасодиф натижасида рўй беради.

Аслида сарой ёлғон сўз, ифво, фитна ва фасоднинг макони бўлганлиги учун подшо фолбин чолнинг ўзи ёлғондакам фолчи эканлиги ҳақидаги тўғри сўзларига ишонмайди, ёлғон гапларини эса рост деб билади.

Бу билан шоир подшо ва унинг саройининг ёлғон, фисқ-фасод асосига қурилганлигини очиб ташлайди.

Элбек атеистик мавзуда бир қанча асарлар ёзган. Унинг «Мозор», «Қурбон» ва бошқа асарлари 20-йиллардаёқ ўқувчиларга манзур бўлган. Шоир бу мавзуга қайта мурожаат қилиб, «Омонат» номли эртак-поэма яратади. Поэмада шоир шайх ва унинг хизматкори Алининг диалоглари воситасида «азиз авлиё»нинг сирларини ўз тилларидан фош қилади.

«Ўтмишим» (1929) поэмасида авторнинг ҳолати ҳам, лирик қаҳрамоннинг кечинмалари ҳам ёш Элбекнинг дунёқараши асосида очиб берилади. Лирик қаҳрамон ёруғлик ахтариб қишлоқдан шаҳарга келади. Аммо «шовқинли шаҳарда» ҳам ҳаёт қишлоқлардигидан яхши эмас. Поэмада бу хилдаги воқеалар бошдан охиригача барчаси ҳикоя қилинмасдан, балки қаҳрамоннинг тақдиридаги ҳал қилувчи муҳим ўринлар характерли эпизодларда тасвирланади.

Элбек «Ўтмишим» поэмасини халқ оғзаки ижодидан ўринли фойдаланган ҳолда яратди. Поэма халқ оғзаки ижоди ва классик адабиётимиздаги дostonчилик анъаналарини ижодий ўзлаштириш натижасида пайдо бўлади. Шоирнинг бу поэмаси Элбекнинг автобиографиясини лиро-эпик планда ифодалаб беришга бағишланган бўлса-да, унда кўпроқ халқ дostonларидаги руҳ сезилиб туради. Бу ҳолат поэмада шоирнинг ҳикоя қилиш усули ва унда ишлатилган тасвирий воситаларда ҳам кўриниб туради. «Ўтмишим» поэмаси Элбекнинг ўтмишини, иқтилобгача бўлган ҳаётини ифодалашга бағишланган.

Поэмада оиласини, бола-чақаси ва қари ота-онасини қишлоқда қолдириб, бир бурда

нон топиш учун шаҳарга йўл олган лирик қаҳрамон образи орқали кўпгина меҳнаткашларнинг бу йўлдан борганликлари ҳам ишонarli лавҳаларда тасвирланган.

Элбек поэмада яратган лирик қаҳрамон бошқа шоирлар томонидан яратилган бу хилдаги образлардан тубдан фарқ қилади ва унинг миллий ўзига хослиги, такрорланмаслиги билан ҳам ажралиб туради.

Шоир «Ўтмишим» поэмасида реал турмуш ҳодисаларини, фактларини бадий жиҳатдан пухта, ўқувчининг ёдидан чиқмайдиган, уларга эмоционал таъсир қиладиган образларда тасвирлаб беради. Бу эса Элбекнинг воқеликни тасвирлашда, ҳатто киши кўзига оддий бўлиб кўринган воқеа-ҳодисани санъаткор даражасида кўрсатишда турли бадий воситалардан ўрилли фойдаланиш маҳоратини намойиш қилади.

«Мерган» поэмаси барча болаларнинг қизиқишларини, уларнинг интилишларини ва тоғ халқининг машғулотини ифодалаб берishга бағишланган.

Элбек поэмада бола тилидан берилган воқеаларнинг ўқувчи қалбига қанчалик етиб боришини назарда тутган ва шу асосда уларнинг содда, тушунарли бўлишига эришган. Бу поэма 30-йиллардаги болалар адабиётининг нодир намуналаридан бўлиб, китобхонни ўзига жалб қилади, табиатда, те-варак-атрофда, айниқса, тоғлардаги ҳар хил ҳайвонлар, паррандалар билан уларни таништиришда катта роль ўйнайди.

Лирик қаҳрамон ёшликда милтиқ олишга ишқивоз бўлади. У милтиқ билан ов қилиш, «баланд ва улкан тоғ»ларга чиқиб кийик

овлашни хаёл қилади. Лекин «ёш мерганда» милтиқ йўқ эди. Буни олишнинг ҳам иложи йўқ эди. «Овни ҳавас қилиб» уни «маъқул иш деб» юрган бола — замонларнинг утиши билан улғайди, «милтиқ ҳам олади» ва ўзини «шу йўлга солади». Аммо, унинг ҳаваси кийик ови эмас, «оловли нафаслари» ҳам «кийик овлагин, демас». Энди у уста мерган бўлиб олган бўлса-да, кийикни эмас, балки ҳамма нарсанинг тинчини бузадиган «бўри—хунхор»ларни овлайди.

Бу билан шоир болада ёвуз кучларга қарши нафрат, беозор нарсаларга нисбатан муҳаббатни тарбиялайди.

Элбек ўзининг болалар учун ёзган «Этик» поэмасида икки тузум — феодализм ва социализмда меҳнаткашларнинг аҳволини муқояса қилиш йўлини танлайди. Унда боланинг — яъни лирик қаҳрамоннинг этик олиш учун бозорда кўрганлари, отаси билан бирга бозорга бориб, у ерда бир қоп буғдойни бозордаги корчалонларга текинга ташлаб кетганлари ва шу аҳволда этик ололмасдан қуруқ қолганликларини ҳикоя қилиш билан шоир инқилобдан илгари меҳнаткашларнинг аҳволини ростгўйлик билан тасвирлаб беради.

Элбек поэмада инқилоб натижасида инсонларнинг шаҳар-қишлоқларнинг, бозорларнинг тубдан ўзгарганлигини зўр эҳтирос билан тасвирлаган. Бу эса ўқувчида эски тузумга нафрат, янги совет тузумига нисбатан меҳр-оқибат уйғотади.

Элбек 1929 йилда «Чирчиқ» номли поэмасини яратади. Поэманинг сюжети яаминг бир воқеа асосида қурилмасдан, балки лирик қаҳ-

рамоннинг ҳаёт ҳодисаларига бўлган муносабати, улардан қай даражада таъсирланиши, унинг олам-олам ҳис-ҳаяжони, руҳий кечинмалари орқали ифодаланади.

Поэмада бирор конкрет образ берилмасдан, меҳнаткашларнинг умумлашган образи яратилади. Лирик қаҳрамоннинг характери, унинг ҳис-ҳаяжонлари ва фалсафий тушунчаларида эса совет халқининг қувончи ва изтиробини кўрамыз. Чунки, дostonнинг лирик планда қурилиши шуни тақозо қилади.

Поэмада, ўзбек меҳнаткашларининг инқилобдан кейинги қаҳрамонликка айланган шарафли меҳнати ўз ифодасини топган. Соф реалистик услубда яратилган бу поэмада шоир ўз кўзи олдида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларни қаламга олади. Чирчиқ қурилишини кўрган ва унда аралашиб юрган шоир бу қурилишни реал тасвирлаб беришга эришган.

Элбек «Ўзбекистон» (1934) поэмасини республикамизнинг ўн йиллик тўйига бағишлаб ёзади. Бу поэмада шоир Ватанимизда қисқа вақт ичида юз берган буюк ўзгаришларни Ўзбекистон мисолида ифодалаб беришни мақсад қилиб олади. Буни Элбек икки даврни — феодализм ва социализмни бири-бирига муқояса қилиш орқали қисқа вақт ичида юз бераётган буюк ўзгаришларни, кишиларнинг ижодий меҳнати, турмуш даражаси, маданият соҳасидаги ўсишлар, саноатнинг юксалиши ва шунга ўхшаш жуда кўп воқеаларни кўтаринки руҳда тасвирлаб берди.

Элбек ўтмишни тасвирлаган ўринларида отасидан эшитган ва ёшлигида ўз кўзи олди-

да содир бўлган воқеаларга мурожаат қилди.

Поэмадаги шоирнинг отаси образида биз ўтмишдаги меҳнаткаш халқнинг тақдирини кўрамиз. Элбек халқ ҳаёти ва турмушида инқилобдан кейин юз берган буюк ўзгаришларни «даврнинг рассоми, котиби» каби тасвирлаб беришни шараф деб билди. Шоир бу ўзгаришларнинг барча мураккабликлари билан, «синфий курашлардан иборат» тарих сифатида ўз ўқувчисига тақдим қилди.

Элбекнинг «Ўзбекистон» поэмасида Коммунистик партиянинг халққа раҳбарлик қилувчи, мазлумларни ғалабадан ғалабага элтувчи буюк кучи алоҳида урғу билан таъкидланади. Шоир ҳар бир ютуқ ва ўзгаришда Коммунистик партиянинг меҳнаткашларга раҳнамолигини ҳис қилади.

Ўтмишда «Сардоба» қурилган жойда,
Қишлоқлар борлиққа келмоқда бугун.
Ўтмишда қудуқлар қазилган жойда,
Сувлар ҳайқаришиб оқмоқда бугун.

Ўтмишда ер билан қучишган қишлоқ
Урнида савлатли қишлоқ бўлмоқда.
Ўтмишда яшашда ҳаммадан қолоқ
Ерларда электр чироқ ёнмоқда.

Элбек поэмада совет воқелигида, кишиларнинг турмушида содир бўлаётган ҳар бир янгилик, ўзгаришни Коммунистик партиянинг раҳнамолиги самараси деб билди ва уни бадий жиҳатдан пишиқ мисраларда ифодаб берди.

Элбекнинг «Ўзбекистон» поэмаси Комму-

нистик партиянинг ўзбек халқига кўрсатган оталарча ғамхўрлигини ифодаловчи қуйидаги мисралар билан тугайди:

Ёш республикамизнинг тарбияткори,
Компартия, сенга ҳурмат, олқишлар!
Юртимиз соқчиси ва мададкори,
Пролетариат, сенга чексиз саломлар.

Элбек «Боғбон» (1935) поэмасида инқилобдан кейин қишлоқларнинг жамоли ўзгаргани, коллектив хўжалик барпо этилгач, табиат кучлари инсон иродасига бўйсундирилгани ҳақида гап боради. Янги даврда асов дарёларга тўғон қурилиб, суви ва кучидан халқ хўжалигининг турли соҳаларида фойдаланилаётганлиги ишонарли мисраларда тасвирланади.

Элбек «Тозагул» поэмасини ёзиш учун жуда кўп изланди, ҳаётий воқеаларни чуқур ўрганди. Коллективлаштириш мавзусидаги «Бизники», «Батрак колхози», «Пахта», «Аноржон», «Қутлайман» каби асарлари бу поэмани яратиш йўлидаги бир босқич вазифасини ўташди.

«Пахта» (1929) поэмасида Ўзбекистоннинг мамлакатимизнинг асосий пахта базаси бўлиши ҳақидаги масалага алоҳида урғу берилган. Унинг асосий қаҳрамони меҳнаткаш совет халқидир.

Элбекнинг коллективлаштиришга бағишлаб ёзилган ва тугалланмаган «Батрак колхози» (1930) поэмаси партиянинг XV съезди томонидан ернинг колхозларга абадий фойдаланиш учун берилиши ва қонунлаштирилиши мавзусини ёритган. Шоир поэмада бу-

ларни икки синф — феодал ер эгалари ва камбағал деҳқонлар ўртасидаги кураш воситасида очиб беради.

Бир сўз билан айтганда, «Бизниқи», «Пахта», «Батрак колхози», «Аноржон» поэмалари колхоз тузуми ҳақида бўлиб, улар қишлоқда социализм ғалабасини таъминловчи коллектив хўжалик тўғрисидаги «Тозагул» поэмасининг эскизлари дейиш мумкин.

Элбекнинг «Тозагул» поэмаси катта бир тарихий давр — биринчи жаҳон уруши арафасидан илғор пахтакорларнинг биринчи (1933) қурултойигача бўлган муҳим воқеаларни ўз ичига олади. Бу йиллар ўзбек халқи ҳаётидаги жуда муҳим давр сифатида тарихга кирган. Айниқса, Улуғ Октябрь социалистик революцияси арафаси ва инқилобнинг биринчи ўн йиллиги жуда қаттиқ синфий кураш асосида кечди. Даврнинг ўзи мураккаб эди. Бу воқеалар поэмада содда, аниқ ва ўқувчида шубҳа уйғотмайдиган тарзда ифодаланган.

Поэмада шоир Тозагул ва Норнинг босиб ўтган ҳаёт йўли орқали ўзбек меҳнаткашларининг қоронғиликдан ёруғликка, феодализмдан социализмга томон илдам қадамлар билан бораётганликларини, уларнинг синфсиз жамият қуришда фаол иштирок қилаётганлигини кўрсатишни асосий мақсад қилиб олади.

Маълумки, «Кўкан» поэмасидаги бош қаҳрамон — адашган Кўкан янги тузум ва тартиб билан тўқнаш келади ва ҳаётдаги янгиликни, кишилар турмушидаги ўзгаришларни кўриб, ўзининг хатосини англаб олади. Шунингдек Ойбек, Уйғун, Султон Жўра, Ҳ. Пў-

латларнинг («Жонтемир», «Бригадир Карим», «Темирчи Жўра», «Бруно», «Қобил») поэмаларида бош қаҳрамон сифатида асосан бир киши олинган бўлса, Элбек «Тозагул» поэмасида қаҳрамонлар тақдирини ҳам, ижобий образлар галереясини ҳам бошқача аспектда ҳал қилади. Поэмада асосий қаҳрамон Тозагул бўлса-да, эри Норйигит, унинг рус ўртоғи Михаил Игнатъев, Холжон хола, камбағал йигит Йўлдош, фирқа ячейкаси котиби Нурмат, комсомол комитети секретари Тош, Мираҳмад ва бошқа камбағаллар (кейин колхозчилар) тақдир мисолида бу масалани ҳал қилиб беради.

Бу жиҳатдан Элбекнинг «Тозагул» поэмаси Ҳ. Олимжоннинг «Зайнаб ва Омон», Ойбекнинг «Бахтигул ва Соғиндиқ» типдаги кўп образли поэмалар жумласига киради.

Элбек поэмаларини шартли равишда уч турга бўлиш мумкин. Биринчи турга шоирнинг («Ўтмишим», «Чирчиқ», «Богбон», «Ўзбекистон», «Мерган» каби) автобиографик характерга эга бўлган асарлари кирса, иккинчи турга халқ оғзаки ижоди асосида ёзилган («Гўзал қиз», «Кўк қизи» каби) дostonлари киради. Учинчи турга шоирнинг ўз кўзи олдида, воқеликда содир бўлаётган, унда шахсан иштирок этган («Бизники», «Пахта», «Батрак колхозни», «Тозагул»га ўхшаш) поэмаларини киритиш мумкин.

Шоир «Тозагул» поэмасида кишлоқдаги буюк ўзгаришни, деҳқон хўжалигининг ўсишини, колхозларнинг ташкилий ва моддий жиҳатдан юксалувини, қишлоқда ҳам социализм негизининг галабасини, қарама-қаршиликлар, зиддиятлар, синфий кураш каби ма-

салаларни реалистик равишда ифодалаб берди. Элбек «Тозагул» поэмасида қишлоқдаги қизғин ва қайноқ ҳаётни ҳам, деҳқон онги ва психологиясида содир бўлган буюк ўзгаришларни ҳам ўқувчи онгига етказишга ҳаракат қилди. Тозагулларнинг оиласи мисолида ўзбек меҳнаткашларининг босиб ўтган йўлини, янги ҳаёт қуришдаги фаол иштирокини кўрсатди.

Тозагул ва унинг эри Норйигит босиб ўтган йўл барча ўзбек деҳқонлари учун хос эди. Улар қайноқ ҳаётда тобланадилар. Иккилобдан илгариги замонанинг барча ярамас иллатларини бошларидан кечирадилар ва иккилоб учун курашиб, социализм қуришда иштирок қиладилар.

Элбек ҳаётдаги ярамасликларни очиб ташлаш учун ўз қаҳрамонларини турли хил қийинчиликларга дучор қилади. Улар бу қийинчиликларни енгиш учун курашадилар. Поэмада ёзувчининг ўзига хос услуби ҳам, унинг маҳорати ҳам Тозагул, Норйигит, Михаил, Холжон хола, Йўлдош, Нурмат каби образларда очиқ-ойдин кўринади.

Элбек поэмада меҳнаткашларнинг қопини зулукдек сўриб келаётган судхўр бойларнинг барчасини олиб кирмасдан, балки Жумабой, Турди оқсоқол, Қосимбой, Умарбой, мингбоши, имом, сўфи сингари эксплуататор синф вакилларини олиб тасвирлайди ва шулар орқали ўзбек бойларининг тиник образини яратиб беради. Шоир поэмада ёзувчи синф вакилининг бирон-бир томонини олиб тасвирлаш орқали уларнинг ҳар қайсисига хос хусусиятлар ўқувчи кўзи олдида намоён бўлади.

Поэма воқеалари, айниқса Нор қисмати Ҳамзанинг «Бой ила хизматчи» драмасидаги Гофир, Ойбекнинг «Қутлуғ қон» романидаги Иулчи образларини эслатади. Жумабой кибилар камбағалларнинг ери, суви, жойи, ҳовлиси, ҳатто хотин, бола-чақаларини тортиб олиш учун ҳам ҳеч қандай различликлардан қайтмайдилар.

Қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш деҳқонлар онгида ҳам революцион ўзгаришларни вужудга келтирди. Чунки колхоз тузумининг вужудга келиши билан қишлоқда социалистик система қарор топди. Поэмада бу масалаларни очиб беришга алоҳида аҳамият берилган.

Поэмада шоир хотин-қизларнинг эски урф-одатлардан, паранжи-чачвон балосидан бутунлай қутулиб, янги давр нашидасини сураётганликлари ва колхозда эркаклар билан баробар ижодий меҳнат қилаётганликларини ҳам алоҳида тасвирлайди. Озод меҳнатдан бахт топган колхозчи хотин-қизларнинг Ўзбекистон илғор колхозчиларининг қурултоғида иштирок қилишлари ҳам поэмада яхши кўрсатилган. Бу ўринлар ҳам ўқувчида шубҳа қолдирмайди. Илғор пахтакор, юқори ҳосил устаси бўлган Тозагул ҳам «Бирлашган куч» колхозидан қурултоғга вакил қилиб сайланади. У қурултоғда Акмал Икромов ва Йўлдош Охунбобоевларнинг нутқини эшитади. Доклад бўйича бўлган музокараларда Тозагул ҳам қатнашади ва ўз колхозни тўғрисида ҳаяжонланиб гапиради.

Элбекнинг «Тозагул» поэмаси халқлар дўстлиги, биродарлик ва ўзаро ёрдам мавзуини ёритиш жиҳатидан ҳам қимматлидир.

Унда рус халқининг вакили Михаил Игнатъев, қозоқ ингити Тиловлар билан ўзбек халқининг вакили Нор, Тозагуллар ўртасидаги дустлик, қишлоқ меҳнаткашлари билан завод-фабрикалардаги ишчилар орасидаги бирдамлик масалалари ҳам йирик планда тасвирланган.

Айниқса, Михаил билан Нор ингитнинг дўстлиги анча илгаридан бошланган. Улар инқилобдан анча илгари, Нор қарол бўлиб Қибрайдаги Умарбойникида ишлаб юрган даврдан бошлаб бир-бирини яхши биладилар. Нор дўстининг таклифи билан Тошкентга келади ва трамвай йўлини тозаловчи, заводда ишчи бўлиб ишлайди. Михаил Норга оғир дамларда ёрдам қўлини чўзади, уйдан жой беради, ишга жойлашда ёрдам қилади. Улар Улуғ Октябрь социалистик революцияси учун бирга курашадилар. Нор инқилобдан кейин ўз қишлоғига қайтиб келади ва қишлоқдаги эксплуататор синф вакилларига қарши курашади. У бойларнинг ер-суви, мол-мулкини асл эгаларига қайтариб олиб бериш учун тинимсиз меҳнат қилади.

Элбек поэмада меҳнат кишиси образини тўлақонли образ даражасига кўтарди. Поэмадаги Тозагул, Нор образлари меҳнатга шон-шараф иши, инсоннинг ҳаёт кечириши учун асосий омил сифатида қарайдилар. Бу образларда меҳнатга актив муносабатда бўлиш, коллектив хўжаликнинг гуллаб ўсиши учун ҳаракат қилиш биринчи планга чиқарилган. Бу эса социалистик реализмнинг асосий талабларидан бири эди.

Элбек бу поэмаси билан социалистик реализм принципларидан яна бири — ижо-

бий қаҳрамон яратиш масаласида бирмунча муваффақиятга эришганлигини кўрамыз.

Элбек реализми инқилобдан кейин меҳнаткаш халқ тақдирида юзага келган буюк ўзгаришларни ўз ижодида ифодалаш, меҳнаткашлар образини ўз асарларининг бош қаҳрамони қилиб тасвирлашда намоён бўлади. Бундай образлар сирасига «Тозагул» поэмасидаги меҳнаткаш йигит Нор, унинг севгилиси Тозагул, қўшчилар союзи бошлиғи Йўлдош, рус ишчиси Михаил Игнатъев, қозоқ йигити Тилов, фирқа ячейкаси котиби Нурмат, деҳқонлар Беркин, Тўти, Турсун, Қумри, Тожи, Норгул, ҳосилот совети раиси Мираҳмад ва бошқалар кирази.

Элбек ўз асарларига социалистик ғояларни сингдириш ва социалистик реализмнинг қонуниятларини эгаллаб олишда бирмунча қийналди. У баъзан мақсадга яқинлашиб борди, гоҳида эса ундан анча узоқлашди. Шунга қарамасдан, ўз ижодий фаолиятининг сўнгги даврларида социалистик ғояларнинг тантанаси, революцион ҳақиқатни тушуниб ифодалаш учун астойдил киришди.

Бу эса унинг социалистик реализм ижодий методини эгаллашда қийинчиликларни ўз бошидан кечириб, унга зиддиятли йўллар билан етиб келганлигини кўрсатади.

Элбек «Тозагул» поэмасида фақат Тозагул ва Норйигитларнинг оиласи мисолида давр фожиасини кўрсатса-да, дастлабки даврдан бошлаб қаҳрамонларни исёнкор сифатида кўрмайди. Бу ҳолат ўзбек деҳқонлари учун типик эди. Норйигит дўсти Михаил Игнатъев ёрдамида онгли, актив курашчига ай-

ланади. Поэмада бу масалалар ҳам яхши очиб берилган.

Тозагул, Норйигит образлари воситасида ёзувчи қишлоқда колхоз тузишда фаол иштирок қилган ва унда жон куйдириб меҳнат қилаётган янги инсон образини тасвирлаб берди. Бу эса социалистик воқеликда рўй бераётган революцион ўзгариш — қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш муаммосини тўғри очиб бериш, уни ёрқин образларда тасвирлаш эди. «Тозагул» поэмасида Элбек давр зиддиятлари моҳиятини тушуниб, шу зиддиятни унга мувофиқ келадиган образлар характерида ифодалаб берди.

Социалистик реализмнинг талабларидан бири ёзувчидан воқеликни, теварак-атрофда бўлаётган воқеаларни тўғри ва ҳаққоний ифодалашдан иборатдир. Бунинг учун ёзувчи ҳаёт билан аралашиш, унда фаол иштирок этиши зарур.

Элбек ўзининг «Тозагул» поэмасини ҳаётдан олган таассуротлари асосида яратади ва ўқувчини ҳаяжонлантирадиган образларда беради, қаҳрамонлари қишлоқда социализмнинг негизини барпо қилиш учун астойдил курашадилар ва бу курашда улар голиб чиқадилар. Шунинг учун бўлса керак, шоир феодализмнинг ҳалокати ва социализмнинг галабасини кўрсатиш учун бир-бирига қарама-қарши бўлган икки синф курашини поэманинг марказий нуқтаси қилиб олади ва бу курашни асар охиригача шиддатли равишда давом эттиради. Норйигит билан Жумабой тарафдорлари бир-бири билан муқояса қилинади ва шу асосда шоир қаҳрамонларнинг характерларини тўлиқ очиб беради.

Улуғ рус танқидчиси В. Г. Белинский: «Ҳақиқий тирик одам ўз руҳида, ўз қалбида, ўз қонида жамият ҳаётини кўтариб юради. У жамиятнинг бетоблиги билан оғрийди, жамият дард-аламлари билан азоб чекади, айни вақтда ўз жамиятнинг соғломлиги билан ором олади, ҳузур қилади», — деган эди. Улуғ танқидчининг бу сўзлари Элбекнинг ушбу поэмаси қаҳрамонлари Тозагул, Норйигит, Нурмат кабиларга нисбатан айтилгандек туюлади. Чунки улар халқ тақдири, жамият тақдири билан бирга нафас оладилар, шу билан яшайдилар.

Элбекнинг «Тозагул» дostonи бир қатор фазилатлардан ташқари айрим нуқсонларга ҳам эга, унда қиёмига етмаган мисралар, ортиқча тафсилотлар кўп учрайди.

Бу нарса даставвал поэманинг анча чўзилиб кетганлигида кўринади. Унда ортиқча персонажлар, ялт этиб бир марта кўзга ташланади-ю (Бобожонов Ҳамидулло, ашулачи Бўта), сўнг умуман кўринмайдиган образлар мавжуд. Бундан ташқари, поэмада ғоятда майда тафсилотларга, йиғин ва мажлисларга кўп ўрин берилган. Булар ўрнига поэма қаҳрамонларини жонли фаолиятда кўрсатса, икки синф ўртасидаги тўқнашувни янада кучайтирса, яъни уларни сўздан кўра амалий ишда кўрсатса, асарнинг муваффақиятини таъминлаган бўлур эди. Поэмада бадий ифодалар ўрнига фактология кўпайиб кетган. Бу нарса, бизнингча, тарих китоблари учун хос бўлиб, бадий асарларда эса унинг савиясини пасайтиради.

Умуман бу хилдаги камчиликлардан қатъи назар, Элбекнинг «Тозагул» поэмаси

Ўзбек совет адабиётидаги колхоз тузумига бағишлаб ёзилган ва қишлоқда социализм ғалабасини кўрсатувчи асарлар сирасини тўлдиради деб ҳисоблашга ҳуқуқ беради.

Элбек ижоди ҳақидаги фикр-мулоҳазаларимизга катта ишнинг дебочаси сифатида қаралиши тарафдоримиз. Чунки салмоқли ижодий мерос қолдирган Элбек ҳақида, унинг асарлари ҳақида ҳали кенг кўламли илмий-тадқиқот ишлари олиб борилишидан умидвормиз.

МУНДАРИЖА

Изланиш йўлларида	3
Элбек — болалар шоири	38
Элбек поэмалари	57

Литературно-художественное издание

НУРМУХАММАД КАБУЛОВ

Э Л Б Е К

Критико-биографический очерк

Художник В. Ремнев

Ташкент,
издательство литературы и искусства
имени Гафура Гуляма

На узбекском языке
Адабий-бадий нашр

НУРМУХАММАД ҚОБУЛОВ

Э Л Б Е К

Танқидий-биографик очерк

Редактор Ж. Сувоиқулов

Рассом В. Ремнев

Расмлар редактори В. Немировский

Техник редактор Р. Рахматуллина

Корректор У. Сайдуллаев

ИБ № 4199

Босмахонага берилди 26. 07. 88. Босишга рухсат этилди 30. 11. 88.
Р —14849. Формати 70x90 1/32. Босмахона қоғози № 2.
Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 3,07.
Шартли кр.-оттиск. 3,22. Нашр л. 2,9. Тиражи 10000. Заказ
№ 102. Баҳоси 20 т. Шартнома 46—88.

Гафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129.
Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси иш-
лари Давлат комитетининг Бекобод шаҳар босмахонаси.
Бекобод, 702909, Аббосов кўчаси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қобулов, Нурмухаммад.

**Элбек: (Танқидий — биогра. очерк). — Т.:
Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. — 84 б.**

Элбек (Машриқ Юсупов) 20—30-йиллар ўзбек совет адабиёти равнақига ўз ҳиссасини қўшган ижодкорлардан. У ижодини педагоглик, ноширлик, таржимонлик билан қўшиб олиб борди, биринчи ўзбек совет масалчиси сифатида танилди.

Шоирнинг ҳаёт йўли ва ижод олами ҳақидаги бу мўъжаз танқидий-биографик очерк унинг салмоқли адабий меросини ўрганиш ишларининг дебочасидир.

Қобулов Нурмухаммад. Элбек: Критико-биографический очерк.

ББК 83. 3Ў37